

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

**Praktyka orzekania kar zastępczych
w miejsce niewykonanej kary grzywny
na podstawie analizy akt spraw sądowych**

Maria Kopeć

Analizy wymiaru sprawiedliwości
Warszawa 2025

Spis treści

1. Wprowadzenie	5
2. Kary zastępcze w polskim porządku prawnym	7
2.1. Zamiana niewykonanej kary grzywny na pracę społecznie użyteczną – polskie prawo i doktryna	7
2.2. Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce nieuiszczonej grzywny – polskie prawo i doktryna	9
3. Orzekanie i wykonywanie zastępczej kary pozbawienia wolności w Polsce	13
4. Badanie akt spraw sądowych w przedmiocie orzeczenia kar zastępczych	18
4.1. Metodologia	18
4.2. Opis próby	21
4.3. Postępowanie wykonawcze	31
4.4. Zamiana kary grzywny na pracę społecznie użyteczną	34
4.5. Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności	35
4.6. Czynniki dotyczące sytuacji skazanych a wykonanie kary pierwotnej	38
5. Podsumowanie	40
Bibliografia	42

1. Wprowadzenie

Poniższa analiza poświęcona jest zagadnieniu zamiany niewykonanej kary grzywny na pracę społecznie użyteczną oraz orzekaniu w miejsce niewykonanej kary grzywny zastępczej kary pozbawienia wolności. Szczególnie istotna wydaje się kwestia orzekania zastępczej kary pozbawienia wolności, jako że od 2015 r. obserwujemy stały wzrost udziału osób odbywających tę karę wśród ogółu populacji więziennej. Jest to interesujące z uwagi na to, że rozwiązania wprowadzone obszerną nowelizacją prawa karnego w 2015 r. miały na celu ograniczenie stosowania kary pozbawienia wolności na rzecz kar nieizolacyjnych, a więc grzywny i ograniczenia wolności¹. Pozbawienie wolności miało stać się karą *ultima ratio*. Wobec tego konieczna zdaje się eksploracja i opis praktyki orzekania zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce niewykonanej kary grzywny, ale także analiza praktyki zamiany kary grzywny na pracę społecznie użyteczną, jako możliwego w wielu przypadkach alternatywnego, nieizolacyjnego rozwiązania, które wydaje się być stosowane zbyt rzadko.

Opracowanie powstało na podstawie dogmatyczno-prawnej analizy obowiązujących przepisów prawnych regulujących kwestię kar zastępczych² oraz analizy danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości. Ponadto w 2024 r. w Sekcji Analiz Ekonomicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości przeprowadziłam badanie akt spraw sądowych. Analizie poddałam akta spraw wykonawczych, w których doszło do zamiany niewykonanej grzywny na pracę społecznie użyteczną lub orzeczenia zastępczej kary pozbawienia wolności, a także akta spraw karnych, w których grzywna została orzeczona.

Celem rozważań teoretycznych jest omówienie obowiązującego prawa i jego interpretacji, tak aby w dalszej kolejności możliwa była ich konfrontacja z obowiązującą praktyką. Analiza danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości pozwoliła ukazać, jak często zamia-

¹ D. Wzorek, *Polityka karna w Polsce w latach 2008–2020. Ucieczka od racjonalności?*, „Państwo i Prawo” 2024, nr 4, s. 73.

² Dla porządku wywodu karami zastępczymi nazywam w dalszej części opracowania pracę społecznie użyteczną orzekaną za niezapłaconą grzywnę oraz zastępczą karę pozbawienia wolności za grzywnę, mimo że praca społecznie użyteczna nie jest karą zastępczą, co zostanie wyjaśnione dalej.

na kary lub orzeczenie kary zastępczej są w Polsce stosowane i wykonywane oraz jak obraz ilościowy kar zastępczych kształtował się na przestrzeni ostatniej dekady. Przeprowadzone badanie aktowe posłużyło eksploracji praktyki stosowania prawa przez sądy. Chciałam się dowiedzieć, jaką wiedzę mają sądy orzekające w przedmiocie kary zastępczej na temat sytuacji życiowej osób niewykonujących kary grzywny i jaki obraz tej sytuacji życiowej wynika z akt spraw sądowych. Ponadto badanie stanowiło próbę ustalenia przyczyn, dla których sądy decydują się na orzeczenie zastępczej kary pozbawienia wolności zamiast zamiany kary grzywny na pracę społecznie użyteczną. Kluczowym celem analizy było sprawdzenie, czy skazani wykonują orzeczone prace społecznie użyteczne lub zastępczą karę pozbawienia wolności, czy raczej decydują się na wykonanie pierwotnie orzeczonej kary grzywny. Badanie ma wywołać refleksję nad efektywnością i sensownością kar zastępczych orzekanych w miejsce niewykonanej kary grzywny.

2. Kary zastępcze w polskim porządku prawnym

2.1. Zamiana niewykonanej kary grzywny na pracę społecznie użyteczną – polskie prawo i doktryna

Wraz z Kodeksem karnym wykonawczym z 1997 r.³ wprowadzono do polskiego porządku prawnego możliwość, pod pewnymi warunkami, zamiany niewykonanej kary grzywny na pracę społecznie użyteczną. W niektórych przypadkach, gdy nie jest konieczne orzeczenie zastępczej kary pozbawienia wolności, rozwiązanie to stanowi nieizolacyjną alternatywę umożliwiającą wyegzekwowanie od skazanego wykonania kary pierwotnej. Podobne rozwiązanie obowiązywało w Kodeksie karnym z 1932 r.⁴, zgodnie z którym sąd mógł, w szczególności gdy wykonanie kary zastępczej pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny skutki zbyt ciężkie, nakazać wykonywanie pracy na rachunek grzywny. Idea zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną wywodzi się z niemieckiego porządku prawnego. Z doświadczeń niemieckich wynika, że praca społecznie użyteczna, orzekana jako alternatywa wobec niewykonanej grzywny, istotnie przyczyniła się do zmniejszenia orzekania zastępczych kar pozbawienia wolności, a w konsekwencji doprowadziła do zmniejszenia populacji więziennej i bardziej humanitarnego traktowania sprawców głównie drobnych przestępstw⁵. Podkreślenia wymaga, że praca społecznie użyteczna nie stanowi rodzaju kary, a jedynie sposób wykonania kary grzywny. Nie jest to kara ograniczenia wolności, choć nosi pewne jej cechy. Dlatego też nie stanowi ona *stricto* kary zastępczej⁶. Jest to rozwiązanie pośrednie pomiędzy zapłatą grzywny a orzeczeniem zastępczej kary pozbawienia wolności, co ma na celu ograniczenie jej stosowania do przypadków, w których inne środki oddziaływania okazały się niewystarczające⁷.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 706 ze zm.), dalej: k.k.w.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571 ze zm.).

⁵ J. Wojciechowska, *Praca społecznie użyteczna w niemieckim systemie środków karnych*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 6, s. 87–89.

⁶ W. Sych, Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024.

⁷ W. Sych, Art. 45, [w:] *Kodeks...*

Zgodnie z art. 45 § 1–5 k.k.w. zamiana kary grzywny na pracę społecznie użyteczną jest możliwa, gdy egzekucja orzeczonej grzywny nieprzekraczającej 120 stawek dziennych okaże się bezskuteczna lub z okoliczności sprawy wynika, że byłaby ona bezskuteczna. Do 2011 r. obowiązywał także warunek konieczności uzyskania zgody skazanego na podjęcie pracy, który jednak wyeliminowano na mocy nowelizacji Kodeksu karnego wykonawczego⁸. Nie oznacza to, że skazany może zostać zmuszony do wykonania pracy, ale może ona zostać orzeczona bez uprzednio *explicite* wyrażonej zgody. Skazany może zatem odmówić wykonania kary grzywny w formie pracy, ale musi mieć świadomość, że wówczas sąd zastosuje zastępczą karę pozbawienia wolności⁹. Stwierdzenie, że sąd może zamienić karę, świadczy o tym, że zamiana jest fakultatywna. Brak obowiązku zamiany kary po stronie sądu oznacza, że przepis nie uprawnia skazanego do żądania zamiany. Jeśli jednak skazany zawnioskuje o taką zamianę, sąd ma obowiązek poddać pod ocenę, czy wobec tego konkretnego skazanego i w istniejących okolicznościach zamiana kary jest możliwa¹⁰.

Wymierzona kara grzywny nie może przekraczać 120 stawek dziennych. W doktrynie rozumiane jest to dwojako. Zdaniem Kazimierza Postulskiego i Zbigniewa Hołdy określona wysokość stawek dziennych może być rozumiana jako orzeczona w wyroku skazującym albo pozostająca do zapłaty po wpłaceniu części grzywny w oznaczonym terminie. Nie można jednak uznawać wysokości 120 stawek dziennych za pozostającą do zapłaty po ściągnięciu części grzywny w wyniku egzekucji komorniczej¹¹.

Warto podkreślić, że nie jest konieczne skierowanie sprawy do egzekucji przed podjęciem przez sąd decyzji o zamianie kary. Świadczy o tym sformułowanie „jeśli z okoliczności sprawy wynika, że byłaby ona bezskuteczna”¹². Wprowadzenie tego domniemania ma na celu minimalizowanie kosztów wykonywania kary grzywny¹³. Natomiast jeżeli sąd zamienia grzywnę na pracę społecznie użyteczną bez przeprowadzonej egzekucji, konieczne jest wskazanie w uzasadnieniu postanowienia, że z okoliczności sprawy wynika, iż byłaby ona bezskuteczna, oraz powołanie się na uprzednio ujawnione dowody¹⁴.

Sąd może zamienić karę, przyjmując, że 10 stawek dziennych jest równoważnych miesięcowi pracy społecznie użytecznej, z zaokrągleniem w górę, do pełnego miesiąca. Przepis ma zastosowanie odpowiednio do grzywny określonej kwotowo, z tym że górna granica grzywny podlegającej zamianie nie może przekroczyć 240 tys. zł, a miesiąc pracy społecznie użytecznej jest równoważny grzywnie w kwocie do 20 tys. zł. Na postanowienie w przedmiocie zamiany

⁸ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. Nr 240, poz. 1431).

⁹ W. Dadak, *Grzywna samoistna w stawkach dziennych*, Warszawa 2011, s. 230.

¹⁰ P. Wiliński, A. Gerecka-Żołyńska, Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 309.

¹¹ K. Postulski, Z. Hołda, Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Sopot 2008.

¹² W. Sych, Art. 45, [w:] *Kodeks...*

¹³ T. Szymanowski, *Kodeks karny wykonawczy po nowelizacjach z 2003 r.*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3, s. 36.

¹⁴ K. Postulski, Z. Hołda, Art. 45, [w:] *Kodeks...*

grzywny na pracę społecznie użyteczną przysługuje zażalenie. Możliwe jest też wykonanie tak zamienionej kary w czasie pobytu w zakładzie karnym w związku z karą pozbawienia wolności inną niż zastępcza. Wówczas sąd może orzec, po wyrażeniu zgody przez dyrektora zakładu karnego, że praca społecznie użyteczna będzie wykonywana na rzecz podmiotów i na zasadach określonych w art. 123a k.k.w.

Do pracy społecznie użytecznej odpowiednio stosuje się przepisy dotyczące pracy społecznie użytecznej jako rodzaju kary ograniczenia wolności. Wobec tego zgodnie z art. 55 § 1 i 2 k.k.w. nadzór nad wykonywaniem kary ograniczenia wolności oraz orzekanie w sprawach dotyczących wykonania tej kary należą do sądu rejonowego, w którego okręgu kara jest lub ma być wykonywana. Czynności związane z organizowaniem i kontrolowaniem wykonywania kary ograniczenia wolności oraz obowiązków nałożonych na skazanego odbywającego tę karę wykonuje sądowy kurator zawodowy.

2.2. Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce niewyszczonej grzywny – polskie prawo i doktryna

W polskim porządku prawnym możliwość orzeczenia zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce niewykonanej kary grzywny obowiązywała już w Kodeksie karnym wykonawczym z 1969 r.¹⁵ Wprowadzono ją następnie także do Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r. W 2017 r. przepisy dotyczące orzekania zastępczej kary pozbawienia wolności zostały istotnie znowelizowane poprzez złagodzenie wymogów potrzebnych do zarządzenia wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności¹⁶. Mimo to ta kara zastępcza wciąż ma charakter subsydiarny względem kar wolnościowych¹⁷.

Zgodnie z aktualnym brzmieniem art. 46 § 1 k.k.w. sąd zarządza wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności, jeżeli egzekucja okaże się bezskuteczna lub z okoliczności sprawy wynika, że byłaby bezskuteczna. Zastosowanie mają tutaj analogiczne wyjaśnienia jak w odniesieniu do zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną. Fakt, że przyczyny niemożności zapłaty grzywny nie mają tutaj znaczenia, jest niepokojący¹⁸, gdyż może powodować, że osoby o gorszej sytuacji społecznej i ekonomicznej będą częściej trafiać do zakładów karnych niż osoby o bardziej korzystnym statusie, co w konsekwencji może doprowadzić do pogłębiania się ich problemów i reprodukcji przestępczości. Zgodnie z założeniami

¹⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 98 ze zm.).

¹⁶ K. Postulski, Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 397.

¹⁷ W. Dadak, *Zanim zostanie orzeczona kara zastępcza. Uwagi na tle orzekania i wykonywania kar wolnościowych*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Warszawa 2013, s. 244.

¹⁸ K. Postulski, Art. 46, [w:] *Kodeks...*, s. 399.

kryminologii konfliktowej można rozumieć taki stan rzeczy jako formę kontroli grup uznawanych za mniej pożądaną społecznie.

Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności to środek ostateczny na drodze do wykonania kary grzywny. Powinien być stosowany wówczas, gdy inne środki okażą się niewystarczające. Orzeczenie zastępczej kary pozbawienia wolności w sytuacji niewykonania grzywny jest dla sądu obligatoryjne¹⁹ i dokonywane jest w formie postanowienia, na które przysługuje zażalenie²⁰. Obowiązek taki powstaje w dwóch przypadkach, mianowicie gdy skazany oświadczy, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej zamienionej na podstawie art. 45 k.k.w. albo uchyla się od jej wykonania, lub gdy zamiana grzywny na pracę jest niemożliwa lub niecelowa. W innym wypadku zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności jest przedwczesne, gdyż nie powinno nastąpić bez rozważenia możliwości wykonania grzywny w formie pracy²¹. Dopóki istnieje realna możliwość uiszczenia lub wyegzekwowania grzywny lub wykonania jej w formie pracy społecznie użytecznej, dopóty sąd nie powinien orzekać wykonania kary zastępczej pozbawienia wolności²². Od postanowienia w przedmiocie zarządzenia wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności przysługuje zażalenie, niezależnie od tego, czy jest to postanowienie o zarządzeniu kary zastępczej, czy jej niezarządzeniu.

Brak zgody na wykonanie pracy społecznie użytecznej odnosi się do sytuacji, gdy sąd wydał już orzeczenie o zamianie grzywny na pracę społecznie użyteczną, a skazany nie wyraził zgody na podjęcie pracy lub uchyla się od jej wykonania pomimo wyrażonej zgody. Z treści przepisu należy wnioskować, że zgoda na wykonanie (a nie orzeczenie) pracy jest konieczna²³. Brak możliwości zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną może wystąpić, gdy skazany dotknięty jest chorobą lub niepełnosprawnością, zwłaszcza jeśli pobiera rentę z tytułu całkowitej niezdolności do pracy. Również brak odpowiedniej dla skazanego pracy w miejscu jego zamieszkania lub w innym dopuszczalnym miejscu, przy uwzględnieniu jego wieku, stanu zdrowia, umiejętności lub posiadanych kwalifikacji, może przesądzić o braku możliwości zamiany grzywny na pracę²⁴.

Podobnie o braku możliwości można orzec, gdy skazany przebywa w zakładzie karnym i dyrektor zakładu karnego nie wyrazi zgody na wykonywanie pracy społecznie użytecznej na rzecz podmiotów określonych w art. 123a k.k.w. lub nie ma w warunkach pobytu możliwości wykonania takiej pracy²⁵. Z kolei niecelowość stwierdza się wówczas, gdy sąd oceni,

¹⁹ W. Sych, Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024, s. 46.

²⁰ P. Wiliński, Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. A. Gerecka-Żołyńska, Warszawa 2023, s. 314.

²¹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 maja 2016 r., II AKz w 351/16, LEX nr 2155407.

²² Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 17 stycznia 2001 r., II AKz 478/00, OSA 2001/11, poz. 77.

²³ W. Sych, Art. 46, [w:] *Kodeks...*

²⁴ R. Giętkowski, *Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 5.

²⁵ Z. Hołda, K. Postulski, Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Sopot 2008.

że praca nie zostanie wykonana albo jej wykonanie nie doprowadzi do osiągnięcia celu pracy społecznie użytecznej²⁶.

Zgodnie z art. 46 § 2 k.k.w., zarządzając karę zastępczą, przyjmuje się, że jeden dzień pozbawienia wolności jest równoważny 2 stawkom dziennym grzywny, a kara zastępcza nie może wynosić więcej niż 12 miesięcy i górnej granicy kary pozbawienia wolności za przestępstwo. Jeśli ustawa nie przewiduje za przestępstwo kary pozbawienia wolności, to kara zastępcza nie może przekraczać 6 miesięcy pozbawienia wolności. Zasady określone w art. 46 § 1 i 2 k.k.w. mają odpowiednie zastosowanie do grzywny określonej kwotowo. Jeden dzień pozbawienia wolności jest wówczas równoważny grzywnie w kwocie od 20 zł do 4 tys. zł. Ustawodawca pozostawił w tym miejscu kwestię ukształtowania dolegliwości kary zastępczej do decyzji sądu²⁷.

Uiszczenie części grzywny tworzy po stronie sądu obowiązek odpowiedniego zmniejszenia kary zastępczej. Odnosi się to do wszystkich sytuacji niewykonania grzywny w całości. Jeśli orzeczona grzywna nie przekracza 120 stawek dziennych, to jej część może być także wykonana w formie pracy społecznie użytecznej. Wówczas w sytuacji wciąż pozostającej do zapłacenia grzywny, sąd zarządza karę pozbawienia wolności w miejsce niewykonanej części grzywny. Podkreślenia wymaga, że nie jest to kara zastępcza zasądzana w miejsce niewykonanej pracy, lecz w miejsce niewykonanej grzywny. Określenie wysokości niewykonanej grzywny będzie zatem w pierwszej kolejności wymagało przeliczenia wykonanej pracy na grzywnę²⁸.

Sąd może wstrzymać wykonanie kary zastępczej pozbawienia wolności, jeśli skazany oświadczy na piśmie, że podejmie się pracy społecznie użytecznej, a wstrzymanie następuje do czasu wykonania tej pracy lub zapłaty grzywny. Wstrzymanie wykonania kary jest zawsze fakultatywne, jednak sąd ma obowiązek rozważenia celowości zastosowania tej instytucji przez pryzmat wiarygodności oświadczenia skazanego. Możliwość wstrzymania wykonania kary nie dotyczy sytuacji, gdy zastępcza kara pozbawienia wolności została zarządzona z powodu braku możliwości lub niecelowości zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną. Oświadczenie skazanego nie może być wypowiedziane ustnie na posiedzeniu ani zostać sporządzone jako wniosek o wstrzymanie kary. Celem ustawodawcy było bowiem wywołanie w skazanym określonych przeżyć związanych ze sporządzeniem oświadczenia. Uchylenie się od pracy powoduje obowiązek po stronie sądu zarządzenia wykonania kary zastępczej. Ponowne wstrzymanie tej samej kary zastępczej jest niedopuszczalne. Możliwość wstrzymania wykonania kary zastępczej ma na celu odejście od bezwzględności wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności i stanowi

²⁶ P. Wiliński, Art. 46, [w:] *Kodeks...*, s. 316.

²⁷ K. Dąbkiewicz, Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020.

²⁸ W. Sych, Art. 46, [w:] *Kodeks...*

przejaw dążenia ustawodawcy do stosowania pozbawienia wolności tylko w sytuacjach koniecznych²⁹.

Sąd może rozłożyć grzywnę na raty na czas nieprzekraczający jednego roku od dnia wydania pierwszego postanowienia w tej sprawie, gdy natychmiastowe wykonanie grzywny pociągnęłoby dla skazanego albo jego rodziny zbyt ciężkie skutki. Sąd powinien ustalać spełnienie tej przesłanki, opierając się na stanie majątkowym skazanego, danych dotyczących jego faktycznych zarobków, stanie zdrowia skazanego, wykształceniu i zawodzie w powiązaniu z możliwościami zarobkowymi³⁰. Wyjątkowo, w wypadkach, które zasługują na szczególne uwzględnienie, sąd może rozłożyć grzywnę na raty na okres do 3 lat. Ma to miejsce wtedy, gdy wysokość należności jest znaczna³¹. Trudno jednak doprecyzować, co oznacza to pojęcie, gdyż poczucie „znaczności” grzywny stanowi kwestię indywidualną. Wniosek o rozłożenie grzywny na raty może złożyć skazany, prokurator lub może to nastąpić z urzędu (art. 19 § 1 k.k.w.). Rozstrzygając w przedmiocie rozłożenia grzywny na raty, sąd powinien brać pod uwagę, czy skazany będzie miał możliwość spłaty rozłożonej na raty należności. W sytuacji powzięcia przekonania, że rozłożenie grzywny na raty nie wpłynie na możliwość spłaty grzywny przez skazanego, sąd nie powinien uwzględniać wniosku³². Sąd odmówi rozłożenia grzywny na raty, gdy z materiału dowodowego wynika w sposób oczywisty, że skazany jest w stanie pokryć należność jednorazowo³³. Rozłożenie należności na raty sąd odwołuje obligatoryjnie, jeśli ujawnią się nowe lub nieznane uprzednio okoliczności istotne dla rozstrzygnięcia (np. nabycie spadku znacznej wartości czy ujawnienie ukrywanego majątku), lub fakultatywnie, gdy skazany uchybił terminowi płatności choćby jednej raty, chyba że wykaze, iż nastąpiło to z przyczyn niezależnych od niego (pogorszenie sytuacji materialnej, wydarzenie losowe, choroba). Ciężar dowodu co do przyczyn uchybienia leży po stronie skazanego³⁴.

Orzekanie w przedmiocie zarządzenia wykonania kary zastępczej odbywa się na posiedzeniu, w którym ma prawo wziąć udział prokurator, skazany oraz jego obrońca, a gdy skazany pozostaje pod dozorem – również sądowy kurator zawodowy, osoba godna zaufania lub przedstawiciel stowarzyszenia, instytucji albo organizacji społecznej. W każdej chwili skazany może się zwolnić od zarządzanej zastępczej kary pozbawienia wolności lub zamiany na pracę społecznie użyteczną poprzez zapłatę grzywny.

²⁹ W. Sych, Art. 48a, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024.

³⁰ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 14 września 2011 r., II AKzw 865/11, OSA 2012/10, poz. 42–45.

³¹ M. Wysocka, *Odroczenie i rozłożenie na raty kary grzywny*, [w:] *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. 18, red. L. Bogunia, Wrocław 2005, s. 309.

³² Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 31 sierpnia 2018 r., II AKzw 707/18, LEX nr 2678696.

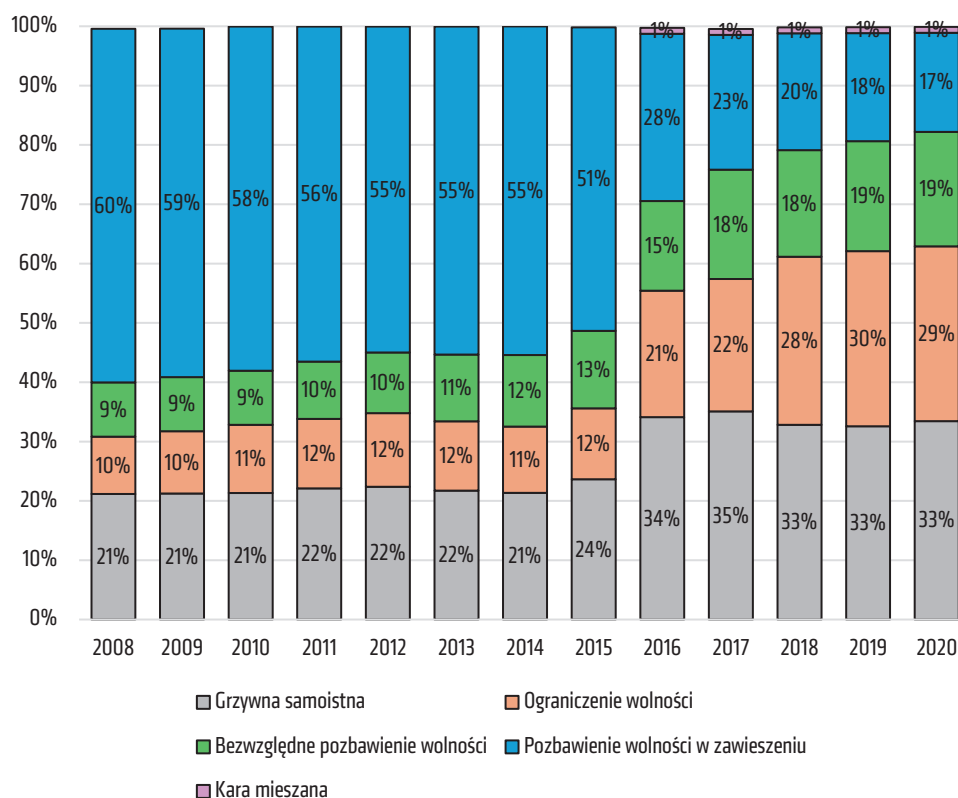
³³ K. Dąbkiewicz, Art. 49, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020.

³⁴ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 6 czerwca 2001 r., II AKz 451/01, LEX nr 49735.

3. Orzekanie i wykonywanie zastępczej kary pozbawienia wolności w Polsce

W jednostkach penitencjarnych w Polsce przebywają osoby odbywające bezwzględną karę pozbawienia wolności, zastępczą karę pozbawienia wolności, tymczasowe aresztowanie oraz ukarane aresztem za wykroczenia. Struktura orzekanych w Polsce kar pokazuje, że spada odsetek kar bezwzględnego pozbawienia wolności i pozbawienia wolności w zawieszeniu na rzecz częściej orzekanych grzywnien i kary ograniczenia wolności.

Wykres 1. Struktura kar orzekanych przez sądy powszechne w Polsce za przestępstwa z oskarżenia publicznego w latach 2008–2020 w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości za lata 2008–2020.

W 2015 r. miała miejsce obszerna nowelizacja prawa karnego³⁵. Założeniem ustawodawcy było nadanie prymatu karom wolnościowym i odejście od zbyt częstego orzekania kary pozbawienia wolności w zawieszeniu³⁶. Nadużywanie jej mogło bowiem osłabiać znaczenie ukarania w odbiorze społecznym³⁷, wskazywać na brak konsekwencji wymiaru sprawiedliwości³⁸, a także prowadziło do wzrostu populacji więziennej w wyniku niepowodzeń okresów próby. Celem nowelizacji było umożliwienie sędziom częstszego orzekania kar wolnościowych, tj. grzywny i ograniczenia wolności³⁹. Do Kodeksu karnego⁴⁰ wprowadzono art. 37a dający możliwość orzeczenia kary grzywny lub ograniczenia wolności za każde przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 8 lat oraz uchylono art. 58 § 2 k.k., zgodnie z którym nie można było orzec grzywny wobec sprawcy, którego sytuacja majątkowa uzasadniała przekonanie, że nie uiszi on grzywny, a jej egzekucja będzie bezskuteczna. Przepis ten nie spełniał swojej roli, gdyż sędziowie nie byli w stanie określić, czy skazany jest zdolny do wykonania grzywny, wobec czego częstokroć rezygnowali z jej orzekania, bo nie mieli dostatecznej wiedzy o faktycznym majątku skazanych, często z powodu braku własnej inicjatywy do pozyskania tej wiedzy⁴¹. O ile faktycznie rozwiązania te przełożyły się na zwiększenie liczby orzekanych kar nieizolacyjnych i zmniejszenie liczby skazań na karę pozbawienia wolności w zawieszeniu, o tyle nie można stwierdzić, że wpłynęły na zmniejszenie populacji więziennej, zasilanej coraz częściej przez skazanych, którzy tych kar wolnościowych nie wykonali⁴². Wprowadzone w 2015 r. zmiany legislacyjne okazały się kontrproduktywne, zwłaszcza że zastępcza kara pozbawienia wolności nie pozwala na realizację celu kary grzywny, jakim jest dolegliwość ekonomiczna, a z uwagi na jej krótki czas trwania – także na realizację celów kary pozbawienia wolności określonych w art. 67 § 1 k.k.w., które i tak nie były celami przyświecającymi karzącemu sądowi, który celowo orzekł karę inną niż pozbawienie wolności⁴³.

Zgodnie z danymi Ministerstwa Sprawiedliwości na przestrzeni lat 2008–2020 liczba skazań w Polsce spadła o 40% (z 421 tys. w 2008 r. do ponad 251 tys. w 2020 r.). W latach

³⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 396).

³⁶ M. Król-Bogumilska, *Główne kierunki nowelizacji kodeksu karnego w drodze ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. oraz ustaw z dnia 11 marca 2016 r.*, „*Studia Iuridica*” 2016, nr 65, s. 11.

³⁷ M. Królikowski, *Reforma systemu kar po nowelizacji kodeksu karnego z dnia 20 marca 2015 r.*, „*Studia Iuridica*” 2016, nr 65, s. 89.

³⁸ T. Bojarski, *Z problematyki kary zastępczej*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi*, Łódź 2004, s. 79.

³⁹ T. Szymanowski, *Nowelizacja kodeksu karnego w 2015 r.*, „*Przegląd Więziennictwa Polskiego*” 2015, nr 87, s. 8.

⁴⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k.

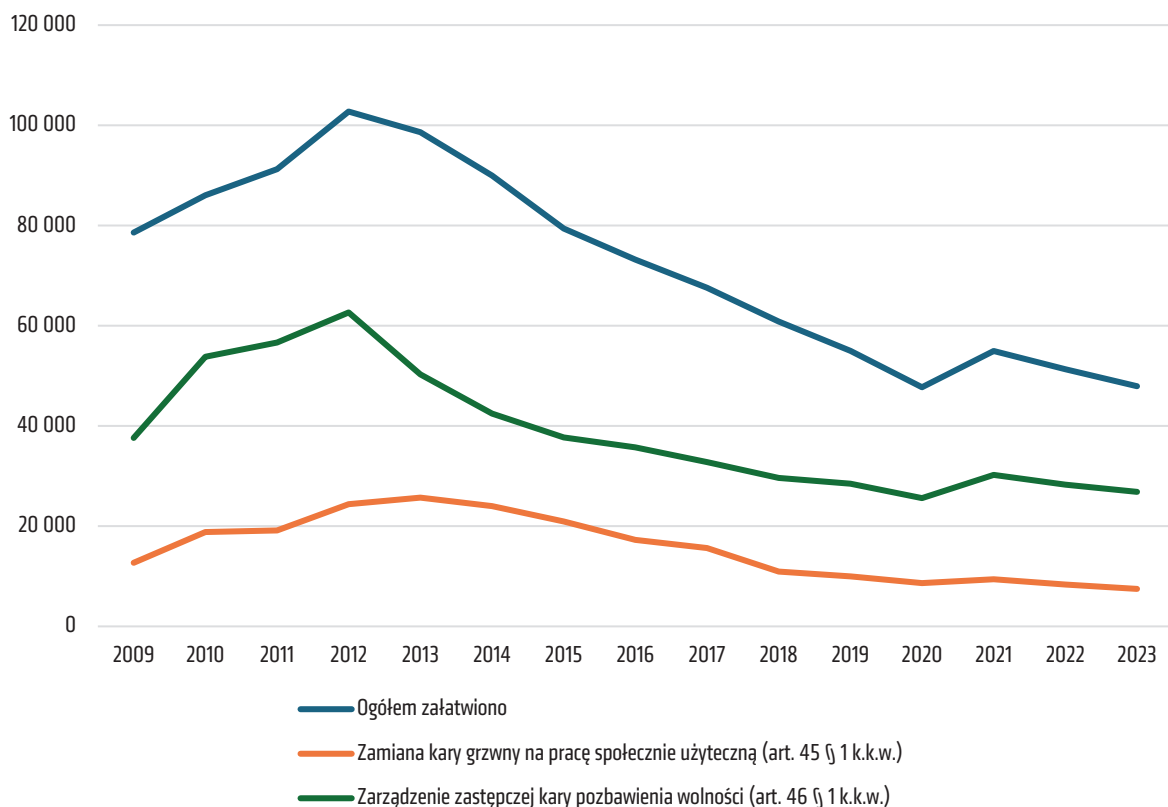
⁴¹ M. Małolepszy, *Ograniczenie stosowania zastępczej kary pozbawienia wolności*, „*Państwo i Prawo*” 2006, t. 61, nr 11, s. 94.

⁴² D. Mielnik, R. Kierzyńska, *Orzekanie kary zastępczej za grzywnę w Polsce po roku 2015*, „*Probacja*” 2021, t. 3, s. 130.

⁴³ K. Postulski, *Art. 46*, [w:] *Kodeks...*, s. 399.

2015–2020 liczba ta się wahała, jednak w żadnym roku nie osiągnęła 290 tys. Maleje liczba załatwianych w sądach rejonowych i okręgowych spraw o zamianę kary grzywny na pracę społecznie użyteczną lub zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności. W 2009 r. (są to najstarsze dostępne dane w tym zakresie) liczba ta wynosiła 78 594, a w 2020 r. – 47 726, co również oznacza spadek o około 40%. Niemniej jednak na przestrzeni lat 2009–2023 znacząco spadł udział spraw zakończonych zamianą grzywny na pracę społecznie użyteczną wśród ogółu załatwionych spraw, przy jednoczesnym wzroście odsetka zarządzeń zastępczej kary pozbawienia wolności. W latach 2009–2013 udział zamian grzywny na pracę społecznie użyteczną wzrastał z 16% do 30%, a następnie malał, by spaść do jedynie 9% takich rozstrzygnięć. Z kolei odsetek zarządzeń zastępczej kary pozbawienia wolności w analizowanym okresie wahał się, rosnąc i malejąc, jednak od 2014 r. można zauważyć stały wzrost z 47% do 56% wszystkich rozstrzygnięć. Można zatem zauważyć, że chociaż spada liczba załatwianych spraw w przedmiocie kar zastępczych, co należy ocenić pozytywnie, to niepokojąca pozostaje struktura rozstrzygnięć, w których sądy coraz częściej preferują zastępczą karę pozbawienia wolności kosztem prac społecznie użytecznych.

Wykres 2. Liczba orzeczeń zamiany kary grzywny na pracę społecznie użyteczną oraz zarządzeń zastępczej kary pozbawienia wolności za niewykonaną grzywnę w porównaniu do ogółu załatwionych spraw o kary zastępcze za niewykonaną grzywnę w latach 2009–2023

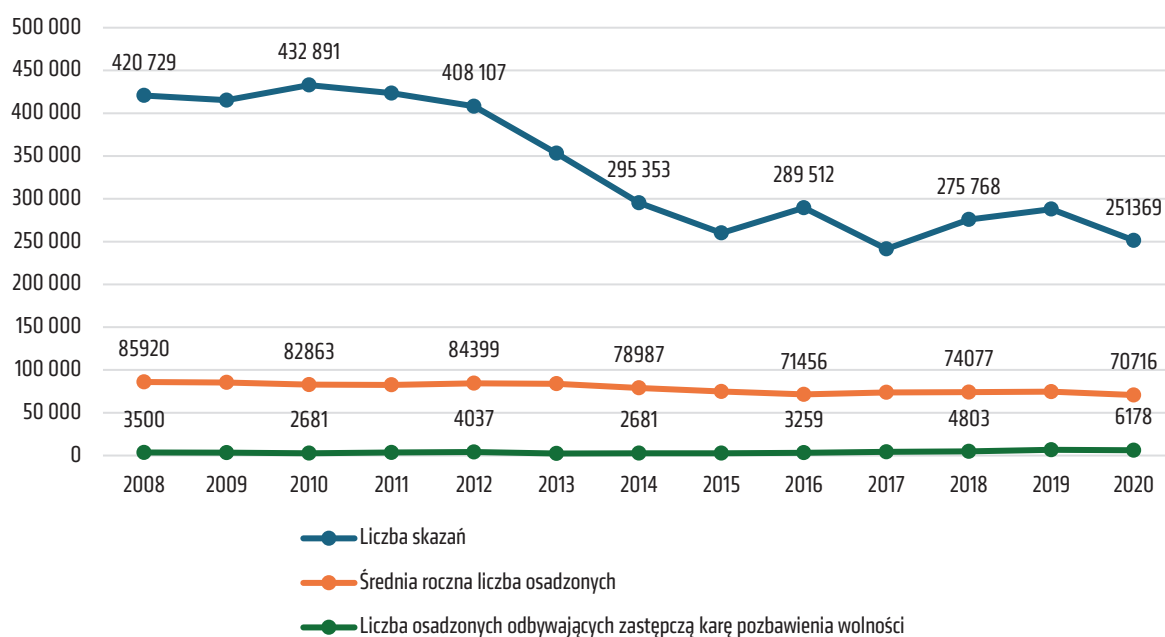
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości (sprawozdanie MS-S5r).

Tabela 1. Udział zamian kary grzywny na prace społecznie użyteczne i zarządzeń zastępczej kary pozbawienia wolności za grzywnę wśród ogółu załatwionych spraw w przedmiocie kar zastępczych w latach 2009–2023

Rok	Ogółem załatwiono	Zamiana kary grzywny na pracę społecznie użyteczną (art. 45 § 1 k.k.w.)	Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności (art. 46 § 1 k.k.w.)
2009	78 594	16%	48%
2010	86 034	22%	63%
2011	91 262	22%	62%
2012	102 751	28%	61%
2013	98 638	30%	51%
2014	89 986	28%	47%
2015	79 408	24%	47%
2016	73 189	20%	49%
2017	67 585	18%	49%
2018	60 837	13%	49%
2019	54 995	12%	52%
2020	47 726	10%	54%
2021	54 957	11%	55%
2022	51 334	10%	55%
2023	47 931	9%	56%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości (sprawozdanie MS-S5r).

Wykres 3. Liczba skazań w porównaniu do liczby osadzonych ogółem oraz liczby skazanych odbywających zastępczą karę pozbawienia wolności w latach 2008–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie Informacji Statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej oraz statystyki sądowej Ministerstwa Sprawiedliwości za lata 2008–2020.

Populacja więzienna w tym samym okresie spadła o około 1/5 (z prawie 86 tys. w 2008 r. do około 71 tys. w 2020 r.), a od 2021 r. stale rośnie. Należy przy tym pamiętać, że lata 2020–2021 to okres pandemii COVID-19, kiedy ograniczano populację więzienną. Od 2013 r. rośnie też udział skazanych odbywających zastępczą karę pozbawienia wolności. Z danych Służby Więziennej wynika, że w 2013 r. skazani odbywający tę karę stanowili 3% ogółu osadzonych, a w 2023 r. – już 10%. Od 2010 r., od kiedy Centralny Zarząd Służby Więziennej gromadzi takie dane, wzrasta też średnia długość odbywanych zastępczych kar pozbawienia wolności. W 2010 r. średnia ta wynosiła 3,29 miesiąca, w 2020 r. – 5,32 miesiąca, a w 2023 r. – już 6,03 miesiąca⁴⁴.

Można wnioskować, że coraz częściej sądy orzekają kary wolnościowe, które są dla skazanych niewykonalne, co skutkuje zarządzeniem zastępczej kary pozbawienia wolności. Z rosnącej średniej długości kar zastępczych wynika także, że orzekane kary wolnościowe są coraz surowsze. Wskazuje się, że kara wolnościowa, która nie może być wykonana przez zapłatę lub egzekucję z majątku, może nie spełniać celów zakładanych w ramach sądowego wymiaru kary. Wówczas niewykonalna kara wolnościowa, która miała z racjonalnych powodów zastąpić krótką karę pozbawienia wolności, ostatecznie wymaga jej zastosowania, co powoduje błędne koło, gdyż wykonuje się karę, której pierwotnie chciano uniknąć⁴⁵. Wzrost liczby skazanych odbywających zastępczą karę pozbawienia wolności w populacji więziennej uznawany jest za dowód porażki wymierzania i wykonywania kar pierwotnych⁴⁶.

⁴⁴ D. Wzorek, *Polityka...*, s. 74.

⁴⁵ W. Dadak, *Zanim...*, [w:] *Pozbawienie...*, s. 236.

⁴⁶ A. Nawój-Śleszyński, *Skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności i ukarani w populacji więziennej (z problematyki redukcji populacji więziennej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 78, s. 76.

4. Badanie akt spraw sądowych w przedmiocie orzeczenia kar zastępczych

4.1. Metodologia

W pierwszej kolejności uzyskałam z Ministerstwa Sprawiedliwości dane o liczbie spraw o zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności lub pracy społecznie użytecznej w miejsce niewykonanej kary grzywny (na podstawie art. 45 § 1 oraz art. 46 § 1 k.k.w.) załatwionych w 2023 r. Następnie przystąpiłam do doboru próby do badania aktowego. Badanie aktowe zostało przeprowadzone w okresie od marca do listopada 2024 r. w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości na losowo i warstwowo dobranej próbie akt.

Liczba załatwionych w 2023 r. spraw o zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności lub pracy społecznie użytecznej w miejsce niewykonanej kary grzywny wyniosła 47 931. Minimalna liczebność próby została wyliczona za pomocą kalkulatora próby na podstawie wszystkich spraw załatwionych w 2023 r. niezależnie od ich zakończenia (zamiana albo *a contrario* niezamienienie grzywny na pracę społecznie użyteczną lub zarządzenia albo *a contrario* niezarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności). Liczebność minimalna wyniosła 316 spraw. Następnie po uszeregowaniu sądów pod względem liczby załatwionych spraw od największej do najmniejszej podzieliłam sądy na trzy warstwy, w których (w każdej z nich) załatwionych zostało tyle samo spraw – 15 900. Liczbę sądów, z których sprawy powinny znaleźć się w próbie, ustaliłam na 21. Potem wyliczyłam, ile sądów z każdej z warstw musi się znaleźć w próbie, ustalając odpowiednio proporcje tak, aby nie nastąpiła nadreprezentacja sądów z mniejszą liczbą załatwionych spraw względem tych sądów, w których załatwiono więcej spraw. W kolejnym kroku za pomocą programu SPSS wylosowałam sądy z każdej warstwy. Następnie policzyłam, ile spraw musi zostać przesłanych z poszczególnych sądów, tak aby udział wylosowanych spraw z danego sądu odpowiadał udziałowi spraw z tego sądu wśród ogółu załatwionych spraw. Po zaokrągleniu liczb do liczb całkowitych ostatecznie próba wyliczona została na 317 spraw.

Do sądów skierowałam pisma z prośbą o nadesłanie akt spraw wykonawczych o zamianę kary grzywny na pracę społecznie użyteczną lub zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności zakończonych prawomocnie w 2023 r., niezależnie od sposobu za-

kończenia, wraz z aktami spraw karnych, w których grzywna została orzeczona. W toku badania okazało się, że sądy różnie rozumiały nadesłaną prośbę. Część sądów zrozumiała, że prawomocność w tym wypadku dotyczy wyroku w sprawie karnej, część, że dotyczy postanowień w przedmiocie zamiany kary lub zarządzenia kary zastępczej, a część, że chodzi o prawomocne zakończenie postępowania wykonawczego. Trzecie rozumienie było tym zgodnym z przesłaną prośbą. W związku z tym już na etapie badania akt okazało się, że część postępowań wykonawczych w przesłanych sprawach zakończyła się w 2024 r., a część wciąż trwa. Niektóre przesłane sprawy zakończyły się co do ich wykonania przed 2023 r.

Do pewnego momentu wszystkie przesłane akta były analizowane. W chwili, gdy 238 spraw zostało przeanalizowanych, a wśród nich 61 było niezakończonych, zwróciłam się do sądów, z których nadesłano niezakończone sprawy, o ponowne przesłanie akt w celu uzupełnienia. Jednocześnie z uwagi na ograniczenia czasowe związane z realizacją badania po przejrzaniu kolejnych 23 spraw, w których postępowanie nie zakończyło się, zdecydowałam się nie analizować więcej takich spraw. Nie wszystkie sądy, do których zwróciłam się o uzupełnienie próby, odpowiedziały na prośbę, a część ponownie przesłała błędne akta. Ostatecznie zbadałam 342 sprawy o zamianę kary lub zarządzenie wykonania kary zastępczej (dotyczące 333 spraw karnych). Liczba skazanych była taka sama jak liczba postępowań wykonawczych.

Spośród 342 postępowań wykonawczych 11 zakończyło się w latach 2020–2022, 151 spraw zakończyło się w 2023 r., 95 zakończyło się w 2024 r., a 85 spraw się nie zakończyło. Oznacza to, że tylko 151 spraw spełniło pierwotne założenia dotyczące charakterystyki próby. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być to, że sprawy w przedmiocie zamiany kary lub zarządzenia kary zastępczej nie kończą się żadnym specyficznym orzeczeniem. Badane sprawy kończyły się np. zawiadomieniem o wykonaniu kary (niezależnie, czy w formie kary zamienionej albo zastępczej, czy w formie pierwotnej), odwołaniem kary zastępczej z powodu wykonania grzywny, umorzeniem postępowania wykonawczego. Dlatego też prośba o nadesłanie akt spraw „prawomocnie zakończonych w 2023 r.” mogła być różnie rozumiana. Z uwagi na ograniczone ramy czasowe badania niemożliwe było wyeliminowanie tych nieścisłości. Zdecydowałam się więc uwzględnić w próbie wszystkie sprawy zakończone (257) oraz przeanalizowane sprawy niezakończone (85), czyli łącznie 342 sprawy, z tym zastrzeżeniem, że sprawy niezakończone posłużą jedynie do części analizy odnoszącej się do orzeczeń podlegających wykonaniu, charakterystyki skazanych oraz części postępowania wykonawczego, jednak z pominięciem kwestii związanych z zakończeniem tego postępowania. Różnice w charakterystyce obu grup (odnośnie do orzeczenia podlegającego wykonaniu oraz charakterystyki skazanych i pewnych elementów postępowania wykonawczego) są na tyle nieznaczne, że ich odrębne opisywanie uznałam za bezcelowe. Dokładny opis próby skoncentrowany będzie zatem na grupie wszystkich 342 skazanych, a dane dotyczące grupy

257 skazanych, co do których postępowanie się zakończyło wskazane zostaną głównie w tabelach. Omówiłam je odrębnie jedynie w kontekście zakończenia postępowania.

Na potrzeby badania postawiłam następujące pytania badawcze:

1. Jaka jest sytuacja rodzinna, społeczna, ekonomiczna osób, wobec których prowadzone jest postępowanie o zamianę grzywny na pracę społecznie użyteczną lub zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności?
2. Jakich przestępstw dotyczą sprawy karne sprawców, wobec których prowadzone są postępowania o zamianę grzywny na pracę społecznie użyteczną i zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności za niewykonaną grzywnę?
3. Jak często prowadzone jest postępowanie egzekucyjne i z jakim skutkiem?
4. Czy i jakie przyczyny niewykonania kary grzywny wskazują osoby skazane lub ich obrońcy w postępowaniu w przedmiocie zamiany grzywny lub zarządzenia wykonania kary zastępczej?
5. Jak często skazani nie wyrażają zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej w miejsce niewykonanej kary grzywny? Jak uzasadniają brak zgody?
6. Jak sądy uzasadniają orzeczenie zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce niewykonywanej kary grzywny?
7. W jakich sytuacjach stwierdzana jest niecelowość lub brak możliwości zmiany grzywny na pracę społecznie użyteczną?
8. W jakich sytuacjach sądy orzekają *a contrario* niezamienianie grzywny na pracę społecznie użyteczną lub niezarządzanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w miejsce niewykonanej kary grzywny?
9. Jak często skazani składają zażalenia na zarządzenie zastępczej kary ograniczenia wolności lub zastępczej kary pozbawienia wolności i z jakim skutkiem?
10. Jak kończą się postępowania w przedmiocie kary zamienionej lub zastępczej? Jak często skazani wykonują karę pierwotną, a jak często zamienioną lub zastępczą?

Dane z przesłanych akt spraw gromadzone były za pomocą kwestionariusza składającego się z pytań zamkniętych i otwartych, podzielonego na siedem poniższych części:

1. obwoluta,
2. orzeczenie podlegające wykonaniu,
3. sprawca,
4. wezwanie,
5. egzekucja komornicza,
6. zamiana kary grzywny na pracę społecznie użyteczną,
7. zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności.

Analizą akt na podstawie kwestionariusza zajmowało się dwoje badaczy. Analizę danych przeprowadziłam za pomocą programów SPSS oraz Excel.

4.2. Opis próby

4.2.1. Orzeczenie w sprawie karnej podlegające wykonaniu

Zdecydowana większość, bo aż 82% (z 342) sprawców popełniło tylko jedno przestępstwo, 12% popełniło dwa przestępstwa, 3% popełniło trzy przestępstwa, za które orzeczona została kara grzywny. Maksymalna liczba popełnionych przez jednego sprawcę przestępstw wyniosła 22. Brane były pod uwagę tylko te przestępstwa, za które orzeczona została kara grzywny, choć skazani często popełniali także inne czyny.

Łącznie 342 sprawców popełniło 377 przestępstw. Najczęściej występującymi były przestępstwa przeciwko mieniu – 31%, przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji – 18%, z których przeważającą większość stanowił czyn z art. 178a § 1 k.k., oraz przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii⁴⁷ – 14%, w tym przede wszystkim z art. 62 ust. 1 tejże. Zdecydowana większość popełnionych czynów (16 z 19) przeciwko rodzinie i opiece to przestępstwo niealimentacji z art. 209 § 1 k.k. Aż 13 z 19 spraw o czyny przeciwko rodzinie i opiece zakończyło się zarządzeniem zastępczej kary pozbawienia wolności. Warto podkreślić, że niewywiązywanie się z obowiązku alimentacyjnego to szczególne przestępstwo, co do którego kwestia orzekania kar zastępczych budzi poważne wątpliwości. Nie da się bowiem zaprzeczyć, że zarówno kary pierwotne (niezależnie od rodzaju), jak i praca społecznie użyteczna czy zastępcza kara pozbawienia wolności utrudniają lub całkowicie uniemożliwiają pracę zarobkową, która z kolei jest konieczna do regularnego wywiązywania się z obowiązku alimentacyjnego. Orzekanie kar zastępczych wydaje się w tym wypadku szczególnie kontrproduktywne. Nie sprzyja bowiem ani wykonaniu kary pierwotnej, ani realizacji obowiązku alimentacyjnego.

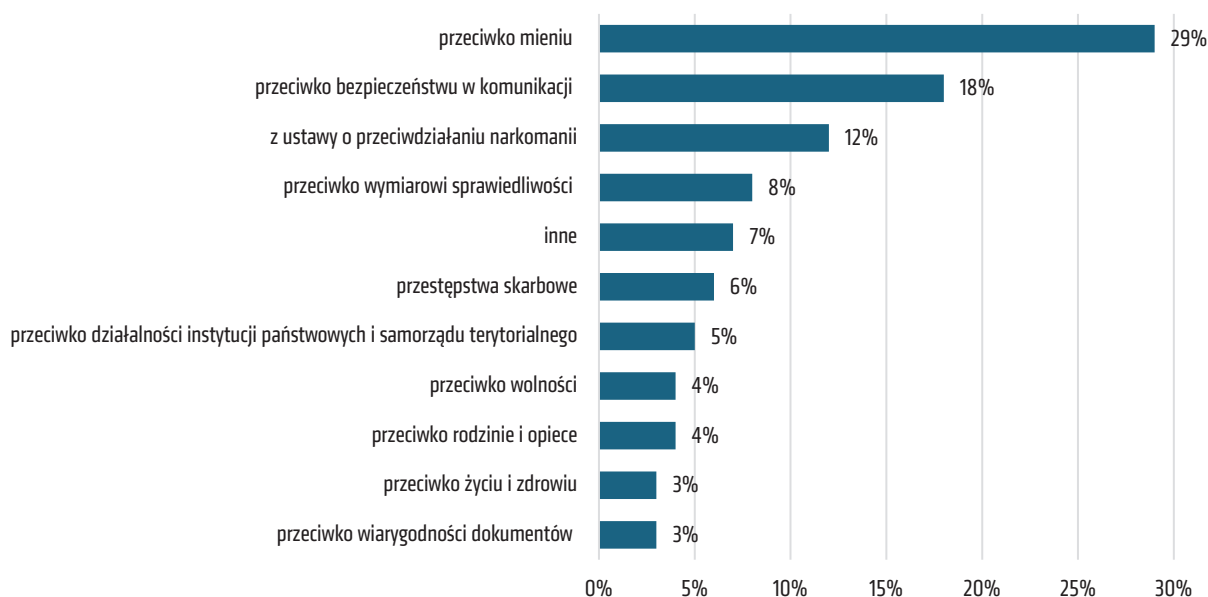
Wykres 4. Udział danego rodzaju przestępstw wśród ogółu popełnionych przestępstw ($N = 377$) w grupie wszystkich skazanych ($N_1 = 342$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

⁴⁷ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1939 ze zm.).

Wykres 5. Udział danego rodzaju przestępstw wśród ogółu popełnionych przestępstw ($N = 276$) w grupie skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło ($N_1 = 257$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

Wśród orzeczonych za przestępstwa kar dominowała kara grzywny samoistnej, którą orzeczono wobec 87% sprawców. Wobec nieco ponad 7% orzeczono karę mieszaną pozbawienia wolności w zawieszeniu oraz grzywny, a wobec ponad 5% – karę mieszaną bezwzględnego pozbawienia wolności i grzywny.

W grupie skazanych, co do których postępowanie wykonawcze zakończyło się (257), wobec 89% orzeczono grzywnę, wobec 8% – karę mieszaną pozbawienia wolności w zawieszeniu oraz grzywny, a wobec ponad 3% – karę mieszaną bezwzględnego pozbawienia wolności i grzywny.

Średnia liczba stawek dziennych grzywny w próbie wyniosła 122,63. Mediana dla liczby stawek dziennych wynosi 100. W 42% spraw, w których są dane co do liczby stawek dziennych, liczba ta przekraczała 120, co oznacza, że w tylu sprawach niemożliwa była zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną. Minimalna liczba stawek dziennych wyniosła 10, a maksymalna – 600. W 3 przypadkach orzeczenia grzywny brak było danych co do liczby stawek dziennych.

Średnia wysokość stawki dziennej wyniosła 27,80 zł, a mediana – 20 zł. Minimalna wysokość stawki dziennej to 10 zł, a maksymalna – 1 tys. zł. W 2 sprawach brak było danych co do wysokości stawki dziennej. W badaniu ustalono, że 1/10 orzekanych grzywien nie wynosiła nawet 1 tys. zł. Prawie 70% orzekanych grzywien to kwoty mniejsze niż 3 tys. zł. Tymczasem 74% skazanych o określonym w aktach dochodzie osiągało miesięczny dochód netto również do 3 tys. zł.

Tabela 2. Grzywny o określonej wysokości wśród ogółu orzekanych grzywien ($N = 342$) oraz grzywien orzeczonych wobec skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło ($N = 257$)

Kwota grzywny w zł	Grzywny wszystkich skazanych		Tylko grzywny skazanych ze spraw zakończonych	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Poniżej 1 tys.	39	11	28	11
Od 1 tys. do niemal 3 tys.	196	57	153	60
Od 3 tys. do niemal 5 tys.	70	21	46	18
Od 5 tys. do niemal 10 tys.	21	6	19	7
10 tys. i więcej	11	3	8	3
Brak danych	5	2	3	1
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

W 18 przypadkach orzeczenia bezwzględnej kary pozbawienia wolności obok grzywny najniższa kara wyniosła 3 miesiące pozbawienia wolności, a najwyższa – 65 miesięcy. Dominowała kara 4 miesięcy pozbawienia wolności. Z kolei 25 razy orzeczono obok grzywny karę pozbawienia wolności w zawieszeniu. W 1 przypadku brak jest danych co do wysokości kary i liczby lat zawieszenia. W pozostałych przypadkach najniższa kara wyniosła 4 miesiące, a najwyższa – 24. Najczęściej orzekano karę 12 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu. Okresy zawieszenia wynosiły od roku do 5 lat, przy czym zdecydowanie najczęściej – 2 lata.

Środki karne orzeczono wobec 134 skazanych. Wśród orzekanych środków najczęściej pojawiał się zakaz prowadzenia pojazdów – 78 razy. Podanie wyroku do publicznej wiadomości zasądzone 13 razy. Wobec 3 skazanych orzeczono świadczenie pieniężne – raz w wysokości 500 zł i dwa razy w wysokości 5 tys. zł. W grupie skazanych, co do których postępowanie się zakończyło, zakaz prowadzenia pojazdów orzeczono 56 razy, podanie wyroku do publicznej wiadomości – 12 razy, a wobec 3 skazanych orzeczono świadczenie pieniężne.

Ponadto wobec 216 skazanych orzeczono środki kompensacyjne lub przepadek, w tym wobec 151 skazanych, co do których postępowanie się zakończyło. Najczęściej orzekano na naprawienie szkody lub zadośćuczynienie (w stosunku do 42% wszystkich skazanych i 40% skazanych z zakończonym postępowaniem, wobec których orzeczono środek). Mediana wysokości naprawienia szkody lub zadośćuczynienia w grupie wszystkich skazanych wyniosła 998,50 zł, minimum – 10,40 zł, a maksimum – 40 tys. zł. Świadczenie pieniężne na rzecz Skarbu Państwa lub Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej orzeczono wobec 31% skazanych, co do których orzeczono środek, przy czym należy podkreślić, że dotyczyło to przede wszystkim sprawców przestępstwa z art. 178a § 1 k.k. Zgodnie z art. 43a § 2 k.k. w razie skazania sprawcy za przestępstwo m.in. z art. 178a § 1 k.k. sąd może orzec świadczenie pieniężne na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy

Postpenitencjarnej w wysokości od 5 tys. zł do 60 tys. zł. Mediana orzeczanego świadczenia wyniosła 5 tys. zł, a średnia – 4739,15 zł.

Przepadek orzeczono wobec 17% wszystkich skazanych, jednak w większości przypadków jego wysokość nie została ustalona z uwagi na to, że dotyczył substancji psychoaktywnych lub psychotropowych zabezpieczonych w związku z popełnieniem przestępstwa z art. 62 ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii. Tylko w 6 z 57 przypadków dało się określić kwotę przepadku. Minimalny przepadek, którego wartość wskazano, wyniósł 204,03 zł, a maksymalny – 23 847,24 zł. Ponadto 43% skazanych musiało ponieść koszty lub opłaty sądowe.

Powyższe oznacza, że wobec 45% wszystkich skazanych (155) oprócz dolegliwości ekonomicznej, jaką jest grzywna, orzeczono inne środki stanowiące dolegliwość finansową.

Tabela 3. Udział skazanych, wobec których orzeczono określone środki kompensacyjne lub przepadek, wśród ogółu skazanych, którym orzeczono środek ($N = 216$), oraz skazanych, co do których postępowanie zakończyło się, a którym orzeczono środek ($N = 159$)

Orzeczony środek kompensacyjny lub przepadek	Wszyscy skazani, wobec których orzeczono środek		Tylko skazani, co do których postępowanie zakończyło się, wobec których orzeczono środek	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Naprawienie szkody lub zadośćuczynienie	87	40	60	38
Świadczenie pieniężne	64	30	46	29
Przepadek	57	26	46	29
Inne	8	4	7	4
Ogółem	216	100	159	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

4.2.2. Charakterystyka skazanych

W badanej próbie 342 skazanych dominowali mężczyźni. Stanowili oni 89% wszystkich skazanych, podczas gdy kobiety – pozostałe 11%. Ustalono, że 7% skazanych miało obywatelstwo inne niż polskie: 10 osób było obywatelami Ukrainy, 3 osoby pochodziły z Gruzji oraz 2 – z Armenii, a pozostali to pojedyncze osoby z państw takich jak Zimbabwe, Turcja, Rumunia, Niemcy, Białoruś, Macedonia. Brak jest danych o obywatelstwie 3 osób.

Tabela 4. Płeć skazanych z podziałem na wszystkich skazanych ($N = 342$) oraz skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło ($N = 257$)

Płeć	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Mężczyźni	304	89	229	89
Kobiety	38	11	28	11
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Tabela 5. Obywatelstwo skazanych z podziałem na wszystkich skazanych ($N = 342$) oraz skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło ($N = 257$)

Obywatelstwo	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Polskie	315	92	237	92
Inne niż polskie	24	7	18	7
Brak danych	3	1	2	1
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Skazani mieszkali głównie w miastach o wielkości od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców (44% wszystkich skazanych), w miastach do 50 tys. mieszkańców (23% wszystkich skazanych) oraz na wsiach (21% wszystkich skazanych). Z kolei 7% skazanych mieszkało w dużych miastach powyżej 500 tys. mieszkańców, a jedynie 4% – w miastach od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców. Co do 6 skazanych brak jest danych o miejscu zamieszkania.

Tabela 6. Miejscowość zamieszkania wszystkich skazanych ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie się zakończyło ($N = 257$) – pod względem liczby mieszkańców

Miejscowość zamieszkania	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Wieś	72	21	57	22
Miasto do 50 tys.	78	22	56	22
Miasto od 50 tys. do 100 tys.	14	4	12	5
Miasto od 100 tys. do 500 tys.	149	43	108	42
Miasto powyżej 500 tys.	23	6	19	7
Brak danych	6	1	5	2
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Skazani są osobami o niskim wykształceniu. Aż 34% wszystkich skazanych ma wykształcenie niepełne podstawowe, podstawowe lub gimnazjalne. Kolejne 30% skazanych to osoby z wykształceniem zawodowym. Wykształcenie średnie ma co czwarty skazany, a wykształcenie wyższe – mniej niż co dziesiąta osoba. Brak jest danych o wykształceniu 14 skazanych.

Tabela 7. Wykształcenie wszystkich skazanych ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło ($N = 257$)

Wykształcenie	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Niepełne podstawowe, podstawowe, gimnazjalne	116	34	81	32
Zawodowe	101	30	76	30
Średnie	85	25	67	26
Wyższe	26	7	24	9
Brak danych	14	4	10	4
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Wśród wszystkich skazanych 70% (239) osób pracuje, niemniej jednak tylko nieco ponad połowa pracujących ma stałe zatrudnienie, 37% pracuje dorywczo i 11% prowadzi własną działalność gospodarczą. Co do 3 osób jest informacja o zatrudnieniu, ale nie wiadomo, jaki to rodzaj pracy. Blisko 1/5 wszystkich skazanych pozostaje bez zatrudnienia mimo braku ujawnionych w aktach przeciwwskazań do podjęcia pracy. Natomiast 3% stanowią osoby będące na emeryturze lub rencie. W kategorii „inne” pojawiły się przypadki takie jak np. studiowanie czy utrzymywanie się z zasiłku opiekuńczego lub rodzinnego. Co do 12 skazanych brak było danych o sytuacji zawodowej.

Tabela 8. Sytuacja zawodowa wszystkich skazanych ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie się zakończyło się ($N = 257$)

Sytuacja zawodowa	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Praca dorywcza	88	26	63	25
Praca stała	122	36	97	38
Własna działalność gospodarcza	25	7	22	9
Nie pracuje i nie uczy się	65	19	44	17
Pracuje, ale brak więcej danych	3	1	3	1
Emeryt/rencista	11	3	9	4
Inne	16	4	13	5
Brak danych	12	4	5	2
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Jeżeli chodzi o dochody skazanych, w celu ujednolicenia danych zdecydowałam się gromadzić informacje jedynie o miesięcznych dochodach netto. W aktach podana była informacja o dochodach netto 82% (196) zatrudnionych skazanych, niezależnie od formy ich zatrudnie-

nia. Jednocześnie oznacza to, że tylko co do 58% wszystkich skazanych sąd miał przybliżoną wiedzę o tym, jakimi finansami netto dysponuje skazany. Mowa tu o wiedzy przybliżonej, ponieważ jest ona powzięta na podstawie deklaracji samego skazanego, zawartej w protokole przesłuchania, która często może różnić się od rzeczywistości, szczególnie w przypadku osób pracujących dorywczo lub prowadzących działalność gospodarczą.

Brak jest danych o dochodach pozostałych skazanych zatrudnionych. W protokole z przesłuchań podejrzanego znajduje się pytanie o miesięczne zarobki brutto podejrzanego, jednak uznałam je za niemiarodajne, i w sytuacji podania jedynie kwoty – bez wskazania, czy jest to kwota brutto, czy netto – kwotę tę traktowałam jako kwotę brutto i wpisywałam jedynie w dodatkowym komentarzu. W wielu przypadkach jednak w protokole wpisywana była kwota miesięcznego dochodu netto, co umożliwiło bardziej miarodajną analizę. Średni miesięczny dochód netto w badanej próbie wyniósł 2763,47 zł, a mediana – 2400 zł. W 2023 r. średni miesięczny dochód na osobę w Polsce wyniósł 2678,30 zł⁴⁸. Minimalny dochód to 80 zł miesięcznie netto, a maksymalny – 12 tys. zł. Wśród 342 skazanych 25% miało dochód do 2 tys. zł netto, 17% – od 2 tys. do 3 tys. zł netto, 8% – od 3 tys. zł do 4 tys. zł, a tylko 7% – powyżej 4 tys. zł.

Tabela 9. Miesięczny dochód netto wszystkich skazanych (N = 342) i skazanych, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło (N = 257)

Miesięczny dochód netto w zł	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Do 2 tys.	86	25	55	21
Od 2 tys. do 3 tys.	59	17	46	18
Od 3 tys. do 4 tys.	27	8	26	10
Powyżej 4 tys.	24	7	19	7
Brak danych	146	43	111	43
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Większość skazanych to kawalerzy lub panny – 56%. Niekoniecznie oznacza to, że nie pozostają oni w relacjach, niemniej jednak brak było takich informacji w aktach, ale stan cywilny tych osób w oficjalnych dokumentach (jak np. protokół przesłuchania) określany był jako kawaler lub panna. Jeśli chodzi o pozostałych skazanych, to 19% było w związku małżeńskim, 14% wszystkich skazanych było rozwiedzionych, a 7% żyło w konkubinacie. W aktach brak było danych na temat faktycznego stanu cywilnego 14 skazanych.

⁴⁸ Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 28 marca 2024 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2023 r.

Tabela 10. Faktyczny stan cywilny wszystkich skazanych ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie się zakończyło ($N = 257$)

Faktyczny stan cywilny	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Kawaler/panna	191	56	158	61
Konkubent	24	7	16	6
Żonaty/mężatka	65	19	40	16
Osoba rozwiedziona	48	14	33	23
Brak danych	14	4	10	4
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

W 68% (z 342) przypadków w aktach była informacja o liczbie osób pracujących pozostających ze skazanym we wspólnym gospodarstwie domowym lub braku takich osób. Niemal 80% z nich nie dzieliło gospodarstwa domowego z osobą pracującą, a blisko co piąty skazany prowadził gospodarstwo domowe z jedną taką osobą.

Tabela 11. Informacja o osobach pracujących prowadzących ze skazanymi gospodarstwa domowe z uwzględnieniem wszystkich skazanych ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie się zakończyło ($N = 257$)

Czy w aktach jest informacja o osobach pracujących w gospodarstwie domowym?	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Tak	232	68	172	67
z tego:				
skazany dzieli gospodarstwo domowe z 1 osobą pracującą	46	20	40	23
skazany nie dzieli z nikim gospodarstwa domowego	186	80	132	77
Nie	110	32	85	33
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Odnośnie do 88% (301) wszystkich skazanych w aktach była informacja, czy mają oni na utrzymaniu inną osobę dorosłą lub małoletnią (w tym osoby, wobec których mają orzeczony obowiązek alimentacyjny). W badaniu ustalono, że 45% z nich nie ma nikogo na utrzymaniu. Wśród pozostałych (166) połowa ma na utrzymaniu 1 osobę, 30% – 2 osoby, 14% – 3 osoby, a 10% – 4 osoby lub więcej. W grupie skazanych mających na utrzymaniu inną osobę 26% skazanych ma zobowiązania alimentacyjne. Dotyczy to głównie skazanych z art. 209 § 1 lub 1a k.k. Wysokość zobowiązań alimentacyjnych znana jest jedynie w 24 przypadkach. Maksymalna wysokość miesięcznego obowiązku alimentacyjnego wyniosła 1800 zł, a minimalna – 230 zł. Najczęściej występowało zobowiązanie w wysokości 500 zł miesięcznie.

Tabela 12. Osoby na utrzymaniu skazanych ogółem ($N = 342$) i skazanych, co do których postępowanie się zakończyło ($N = 257$)

Czy w aktach jest informacja o osobach na utrzymaniu?	Wszyscy skazani		Tylko skazani ze spraw zakończonych	
	n	%	n	%
Tak	303	88	228	89
z tego:				
skazany ma kogoś na utrzymaniu	166	55	128	56
skazany nie ma nikogo na utrzymaniu	137	45	100	44
Nie	39	12	29	11
Ogółem	342	100	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Tabela 13. Liczba osób na utrzymaniu skazanych, którzy mają kogoś na utrzymaniu ($N = 166$), i skazanych, co do których postępowanie zakończyło się, a którzy mają kogoś na utrzymaniu ($N = 128$)

Liczba osób na utrzymaniu	Wszyscy skazani, którzy mają kogoś na utrzymaniu		Tylko skazani ze spraw zakończonych, którzy mają kogoś na utrzymaniu	
	n	%	n	%
1 osoba	83	50	64	50
2 osoby	49	30	41	32
3 osoby	23	14	17	13
4 osoby i więcej	10	6	7	5
Ogółem	166	100	128	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Tabela 14. Liczba skazanych z zobowiązaniami alimentacyjnymi wśród wszystkich skazanych, którzy mają kogoś na utrzymaniu ($N = 166$), i skazanych, co do których postępowanie zakończyło się, a którzy mają kogoś na utrzymaniu ($N = 128$)

Skazani z zobowiązaniami alimentacyjnymi	Wszyscy skazani, którzy mają kogoś na utrzymaniu		Tylko skazani ze spraw zakończonych, którzy mają kogoś na utrzymaniu	
	n	%	n	%
Tak	43	26	31	24
Nie lub brak danych	123	74	97	76
Ogółem	166	100	128	100

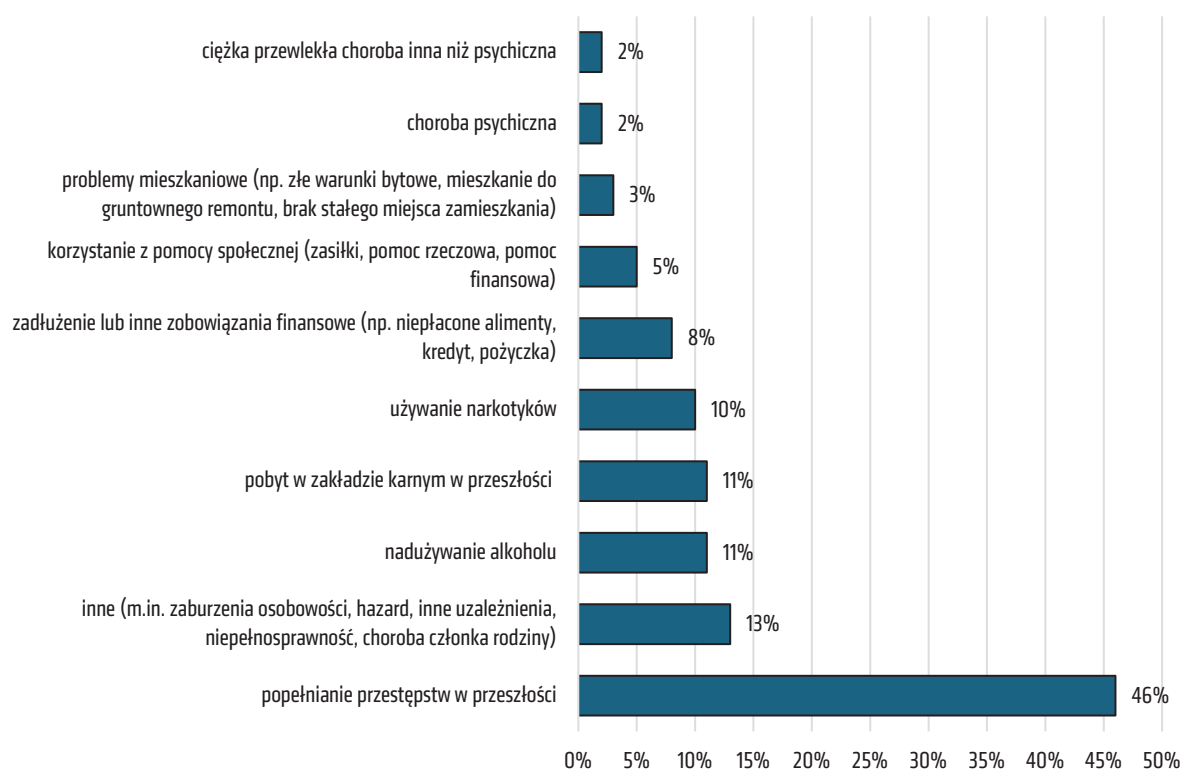
Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

W aktach była informacja o jakichkolwiek problemach 222 (około 65%) ze wszystkich 342 skazanych. W pozostałych przypadkach nie podano informacji o problemach, jednak nie oznacza to, że problemy nie istniały. Celem badania było sprawdzenie, jaką wiedzę o skazanych ma sąd w momencie podejmowania decyzji o zamianie kary lub zarządzeniu kary zastępczej, a nie ustalenie, jaka jest faktyczna sytuacja skazanych. Wśród 222 skazanych,

u których zidentyfikowano jakiś problem, wskazano łącznie 380 problemów. Najczęściej występującym jest uprzednia karalność. Dotyczy to aż 46% wszystkich skazanych. Z kolei 10% skazanych przebywało w przeszłości w zakładzie karnym, niemal tyle samo nadużywało alkoholu oraz brało narkotyki. Wśród 8% skazanych stwierdzono zadłużenie lub inne zobowiązania finansowe, przy czym w tej grupie uwzględniałam także fakt zadłużenia związanego z niepłaconymi alimentami, które było przedmiotem danej sprawy karnej. Aż 40% z nich popełniło czyn z art. 209 k.k. Istnienie zadłużenia alimentacyjnego uznaję za istotne dla prognozowania możliwości zapłaty orzeczonej grzywny. Poza tym 17 skazanych korzystało z jakiejś formy pomocy społecznej (zasiłki, pomoc rzeczowa, pomoc finansowa). Pozostałe problemy zidentyfikowano jedynie u kilku skazanych, np. u 8 stwierdzono ciężką przewlekłą chorobę inną niż psychiczna, u 6 – chorobę psychiczną, problemy mieszkaniowe oraz bezdomność.

Pojawiły się także takie problemy jak: zaburzenia osobowości, uzależnienia behawioralne, niepełnosprawność fizyczna lub intelektualna, choroba lub niepełnosprawność członka rodziny wymagające stałej opieki, wielokrotna karalność, leczenie psychiatryczne, całkowity brak dochodu, inne poważne dolegliwości zdrowotne.

Wykres 6. Udział skazanych z poszczególnymi problemami wśród wszystkich skazanych z problemami (N = 342)

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

Wykres 7. Udział skazanych z poszczególnymi problemami wśród skazanych, co do których postępowanie zakończyło się i u których występują problemy (N = 257)

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy akt spraw sądowych.

4.3. Postępowanie wykonawcze

Aż 79% wszystkich zakończonych spraw (257) stanowiły te, w których ostatecznie zarządzono wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności. Udział tych spraw wśród spraw zakończonych w badanej próbie jest zatem wyższy niż wśród wszystkich spraw o kary zastępcze w tym samym okresie ujętych w statystyce Ministerstwa Sprawiedliwości (54–56% w latach 2020–2023). Wśród nich 77% stanowiły te, w których od razu orzeczono zastępczą karę pozbawienia wolności (60% wszystkich zakończonych), a pozostałe 23% – te, w których karę zastępczą poprzedziła zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną (40% zakończonych).

Oznacza to, że wbrew założeniom ustawodawcy, który nadał priorytet karom wolnościowym i którego celem było orzekanie zastępczej kary pozbawienia wolności w ostateczności, zdecydowana większość spraw kończy się pozbawieniem wolności bez wcześniejszej zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną.

Wśród spraw, w których zarządzono jedynie karę zastępczą pozbawienia wolności, 80% postępowań wykonawczych zakończyło się wykonaniem kary pierwotnej i uniknięciem odbywania kary zastępczej, a pozostałe – wykonaniem pozbawienia wolności. Z kolei w sprawach, w których najpierw zamieniono grzywnę na pracę społecznie użyteczną, a potem w związku z jej niewykonaniem zarządzono zastępczą karę pozbawienia wolności, 74% skazanych

zwolniło się z kary poprzez wykonanie kary pierwotnej, a pozostali wykonali zastępcze pozbawienie wolności. Wyłączna zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną miała miejsce jedynie w 12% wszystkich zakończonych spraw, z czego 81% skazanych zwolniło się z prac poprzez zapłatę grzywny, a 1/5 wykonała pracę.

Ze wszystkich skończonych postępowań ponad 70% zakończyło się uiszczeniem pierwotnej grzywny i tym samym uniknięciem pracy społecznie użytecznej lub kary zastępczej. W jednakowym stopniu wykonywana była grzywna w sprawach, w których zamieniono ją na pracę, i w sprawach, w których zarządzono zastępcze pozbawienie wolności. Trudno powiedzieć, czy ostateczna spłata grzywny wynika z tego, że skazani zapożyczają się, pomagają im bliscy, czy z tego, że udaje im się wygospodarować środki na spłatę kary, czy z tego, że zawsze tymi środkami dysponowali, jednak liczyli na to, iż uda im się uniknąć wykonania kary. Akta nie dostarczają takich informacji.

Tabela 15. Sposoby zakończenia postępowań wykonawczych
wśród ogółu zakończonych postępowań ($N = 257$)

Sposób zakończenia sprawy	Postępowania wykonawcze	
	<i>n</i>	%
Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności	155	60
z tego:		
zwolnienie się z kary poprzez uiszczenie grzywny	124	80
wykonanie tej kary	31	20
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, następnie zarządzenie kary pozbawienia wolności	47	19
z tego:		
zwolnienie się z kary przez zapłatę grzywny	35	74
wykonanie tej kary	12	26
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną	33	12
z tego:		
zwolnienie się z pracy poprzez uiszczenie grzywny	27	82
wykonanie pracy	6	18
Pozostałe	22	9
z tego:		
niezarządzenie <i>a contrario</i> zastępczej kary pozbawienia wolności	6	27
umorzenie postępowania w związku ze zgonem skazanego	6	27
inne	10	46
Ogółem	257	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

Sprawdziłam, jakie były sposoby zakończenia postępowań wykonawczych dla trzech grup najczęściej popełnianych przestępstw, tj. przestępstw przeciwko mieniu, przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji oraz przestępstw z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii.

Następnie zbadałam, jaka część spraw dotyczących czynów z tych grup skończyła się zamianą grzywny na pracę społecznie użyteczną, a jaka zarządzeniem od razu zastępczej kary pozbawienia wolności wśród spraw zakończonych, niezależnie od formy wykonania kary (uiszczenie grzywny lub wykonanie kary zastępczej) i niezależnie od tego, czy orzeczona pierwotnie praca społecznie użyteczna została później zamieniona na zastępczą karę pozbawienia wolności. Okazuje się, że udział orzekanych prac społecznie użytecznych i zastępczych kar pozbawienia wolności jest w każdej grupie przestępstw mniej więcej taki sam, tj. w 20–24% spraw zakończonych orzeczono pracę i w 76–78% spraw orzeczono pozbawienie wolności. Jedynie w przypadku przestępstw przeciwko mieniu w 33% zakończonych spraw orzeczono pracę, a w 68% – pozbawienie wolności. To oznacza, że sam rodzaj popełnionego czynu nie przekładał się na decyzję o orzeczeniu pracy społecznie użytecznej zamiast zastępczej kary pozbawienia wolności i odwrotnie.

Następną czynnością w postępowaniu sądowym po stwierdzeniu prawomocności wyroku karnego jest zarządzenie wykonania kary grzywny. Do skazanych kierowane jest wezwanie do zapłaty kary grzywny oraz innych orzeczonych dolegliwości finansowych, w tym także kosztów i opłat sądowych. Tylko 53 skazanych zareagowało na wezwanie, najczęściej w formie złożenia wniosku o rozłożenie grzywny na raty, rzadziej w postaci pisma z informacją o braku możliwości spłaty grzywny. Część skazanych złożyła wnioski o rozłożenie grzywny na raty dopiero na dalszym etapie postępowania. Łącznie 17% wszystkich skazanych wniosło o rozłożenie grzywny na raty. W 8 przypadkach sąd odmówił. Pośród 51 skazanych, których grzywna została rozłożona na raty, 58% skazanych zapłaciło część rat. Pozostali nie zapłacili ani jednej raty.

Ponad połowa wszystkich spraw została skierowana do egzekucji komorniczej. W 97% spraw skierowanych do egzekucji komorniczej w aktach było postanowienie o jej umorzeniu z uwagi na bezskuteczność, a co do pozostałych brak było danych o sposobie zakończenia postępowania egzekucyjnego. Wśród spraw umorzonych 92% zakończyło się umorzeniem z uwagi na całkowitą bezskuteczność egzekucji. Tylko w 12 sprawach wyegzekwowano część grzywny, a w 3 sprawach skazany sam dokonał wpłaty na konto komornika. Taki wynik nie zaskakuje. W literaturze wskazuje się na niską efektywność wykonania grzywny przez egzekucję⁴⁹.

⁴⁹ W. Dadak, *Grzywna...*, s. 439; S. Momot, M. Jankowski, *Egzekwowanie grzywien i niektórych należności sądowych zasądzonych w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015.

4.4. Zamiana kary grzywny na pracę społecznie użyteczną

W 36% (124) wszystkich spraw doszło do zamiany kary grzywny na pracę społecznie użyteczną, której później nie odwołano. Jednocześnie warto wskazać, że w 58% spraw orzeczenie pracy społecznie użytecznej było możliwe w tym sensie, że grzywna nie przekraczała 120 stawek dziennych. Prawie tyle samo spraw zakończyło się uiszczeniem grzywny i zwolnieniem się z pracy jeszcze przed jej podjęciem. Ponad połowa (56%) spraw, w których grzywnę zamieniono na pracę społecznie użyteczną, wiązała się z niewykonaniem prac i brakiem zapłaty grzywny, i tym samym zarządzeniem posiedzenia w przedmiocie zastępczej kary pozbawienia wolności. Tylko 5 spraw, w których orzeczono pracę zamiast grzywny, zakończyło się wykonaniem pracy.

Tabela 16. Sposób zakończenia spraw, w których orzeczono pracę społecznie użyteczną (N = 124)

Sposób zakończenia sprawy	Sprawy, w których orzeczono pracę społecznie użyteczną	
	n	%
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną i wykonanie pracy	5	4
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, ale brak danych co do wykonania kary	25	20
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną i zwolnienie się z pracy przez uiszczenie grzywny	23	18
Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, niewykonanie pracy i zarządzenie posiedzenia w przedmiocie zastępczej kary pozbawienia wolności	69	56
Inaczej	2	2
Ogółem	124	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

Minimalny wymiar pracy społecznie użytecznej wynosił 1 miesiąc, a maksymalny – 20 miesięcy. Najczęściej orzekano 10 miesięcy prac społecznie użytecznych – 12% spraw, w których grzywnę zamieniono na pracę. W 38% spraw, w których zamieniono grzywnę na pracę, wymierzono pracę społecznie użyteczną w wymiarze do 5 miesięcy, a blisko w połowie spraw – od 6 miesięcy do 10 miesięcy. W pozostałych 12% spraw wymiar pracy wynosił od 11 miesięcy do 20 miesięcy.

Średnia liczba godzin orzeczonej pracy społecznie użytecznej w miesiącu w badanej próbie wyniosła blisko 24 godziny, a mediana – 20 godzin. Minimum orzeczono 10 godzin pracy w miesiącu, a maksymalnie – 60. Praca społecznie użyteczna w miejsce niewykonanej grzywny orzekana była nieco częściej wobec kobiet (44% kobiet, wobec których wydano postanowienie kończące sprawę) niż wobec mężczyzn (36% mężczyzn, wobec których wydano postanowienie kończące sprawę).

4.5. Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności

Na podstawie badań ustalono, że 77% (265) wszystkich analizowanych spraw skończyło się orzeczeniem zastępczej kary pozbawienia wolności. Z kolei 60% wszystkich spraw zakończyło się zarządzeniem zastępczej kary pozbawienia wolności bez uprzedniego orzeczenia prac społecznie użytecznych w miejsce niewykonanej grzywny, a 17% wszystkich orzeczeń poprzedzonych było zamianą grzywny na pracę.

Wśród 265 spraw, w których zarządzono zastępcze pozbawienie wolności, 77% kar zastępczych pozbawienia wolności zarządzono od razu, a ponad 1/5 poprzedzona była zamianą grzywny na pracę społecznie użyteczną.

Tabela 17. Sposób zakończenia spraw, w których orzeczono zastępczą karę pozbawienia wolności (N = 265)

Sposób zakończenia sprawy	Sprawy, w których orzeczono zastępczą karę pozbawienia wolności	
	n	%
Uprzednie orzeczenie pracy społecznie użytecznej	59	21
z tego:		
zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, następnie karę pozbawienia wolności i wykonanie tej kary	12	4
zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, następnie karę pozbawienia wolności i zwolnienie się z kary przez uiszczenie grzywny	35	13
zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną, następnie karę pozbawienia wolności, ale brak danych co do zakończenia postępowania	12	4
Orzeczenie bezpośrednio zastępczej kary pozbawienia wolności	200	77
z tego:		
zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności i wykonanie tej kary	31	12
zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności i zwolnienie się z kary przez uiszczenie grzywny	124	48
zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności, ale brak danych co do zakończenia postępowania	45	17
Inaczej	6	2
Ogółem	265	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt spraw sądowych.

Tylko w 17 przypadkach ktoś z uczestników postępowania wziął udział w posiedzeniu w przedmiocie zarządzenia zastępczej kary pozbawienia wolności, w tym 14 skazanych, raz prokurator i 2 razy sądowy kurator zawodowy W pozostałych sprawach nikt nie brał udziału w posiedzeniu sądu, co oznacza, że w ponad 90% spraw sąd wydał orzeczenie o karze zastępczej bez wysłuchania skazanego. Wezwanie na posiedzenie okazywało się bezskuteczne.

Wyraźnie widoczna jest praktyka całkowitego ignorowania wezwań oraz unikania kontaktów z sądem przez skazanych.

Jedynie w 35 przypadkach w aktach znajdowała się informacja o tym, dlaczego skazany nie płaci grzywny lub nie wykonuje pracy społecznej orzeczonej w zamian. Informacja ta zawarta była najczęściej we wniosku o rozłożenie grzywny na raty lub w innym piśmie wystosowanym przez skazanego do sądu w toku postępowania (np. wniosek o zmianę grzywny na pracę, wniosek o nieorzeczenie kary zastępczej, prośba o wstrzymanie orzekania kary zastępczej i umożliwienie zapłaty grzywny czy wniosek o umorzenie grzywny) albo podczas wysłuchania skazanego w czasie posiedzenia.

Wśród przyczyn niewykonania grzywny skazani podali:

- pobyt w zakładzie karnym i brak pracy w związku z tym pobytem lub praca za zbyt niskie wynagrodzenie, opuszczenie zakładu karnego i związany z tym brak pracy – 8;
- bycie jedynym żywicielem rodziny – 4;
- niewiedza, niepamięć – 4;
- bezrobocie – 3;
- niepełnosprawność lub zły stan zdrowia członka rodziny wymagającego stałej opieki lub utrzymania – 3;
- zła sytuacja finansowa z powodu pandemii – 2;
- niskie zarobki – 1;
- niepełnosprawność lub zły stan zdrowia uniemożliwiający wystarczający zarobek – 1;
- zadłużenie – 1;
- brak woli zapłaty – 1;
- zły stan zdrowia i brak pracy z tym związany – 1;
- brak pracy z powodu nauki – 1.

Z kolei jako przyczyny niewykonania pracy społecznie użytecznej wskazano:

- praca na pełen etat konieczna do utrzymania rodziny – 1;
- brak woli wykonania pracy – 1.

Jedynie w 7 sprawach w aktach było oświadczenie skazanego o niewyrażeniu zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej. W 18% (48) postanowień, w których zarządzono zastępczą karę pozbawienia wolności, podstawa prawna to art. 46 § 1 pkt 1 k.k.w. (skazany oświadczy, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej zamienionej na podstawie art. 45, albo uchyla się od jej wykonania). Poza tym w 67 sprawach skazany nie wykonał orzeczonej wcześniej pracy, a jedynie w 7 sprawach w aktach było oświadczenie skazanego o niewyrażeniu zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej.

Z kolei 45% postanowień miało za podstawę prawną art. 46 § 1 pkt 2 k.k.w. (zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną jest niemożliwa lub niecelowa). Sądy stwierdzały częstokroć brak możliwości zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną z uwagi na to,

że liczba stawek dziennych orzeczonej grzywny przekracza 120, co z mocy prawa nie pozwala na zamianę kary grzywny na pracę. Niepokojącym jest jednak, że wiele uzasadnień opierało się jedynie na stwierdzeniu, że orzeczenie pracy społecznie użytecznej jest niecelowe lub niemożliwe (tego częstokroć sądy nie precyzują) ze względu na to, że skazany dobrowolnie nie uiścił grzywny, a jej egzekucja okazała się lub okazałaby się bezskuteczna. Jest to argument, który nie tylko nie tłumaczy niecelowości czy braku możliwości orzeczenia pracy, ale także pozbawiony jest logiki w pierwszej jego części, w drugiej zaś stanowi powtórzenie treści normy prawnej, stanowiącej podstawę postanowienia. Wyjaśnianie zastosowania normy poprzez jej powtórzenie nie stanowi w istocie żadnego wyjaśnienia.

Oczywistym jest, że każdy skazany, wobec którego zarządzana jest zastępcza kara pozbawienia wolności w miejsce grzywny, grzywny tej nie uiścił lub uiścił jedynie jej część. Taka argumentacja oznacza, że każda nieuiszczona grzywna powinna zostać zastąpiona karą pozbawienia wolności, gdyż skazany poprzez sam fakt niezapłacenia grzywny spełnia przesłankę niecelowości lub braku możliwości zamiany grzywny na pracę. Tymczasem przepis art. 46 § 1 k.k.w. *explicite* wskazuje przesłanki orzeczenia zastępczej kary pozbawienia wolności, uznając bezskuteczność egzekucji niejako za wstępną, ale nie jedyną, wymaganą okoliczność. Dopiero bowiem wystąpienie przesłanek określonych w art. 46 § 1 pkt 1 lub 2 k.k.w. uprawnia do zarządzenia kary zastępczej, której *a contrario* orzec by nie można, gdyby przesłanki te wystąpiły, ale egzekucja byłaby skuteczna. Sądy posługują się również argumentem, że skazany nie wykazał inicjatywy w kierunku zamiany jego kary grzywny na pracę. Tymczasem, jak wskazałam w części dogmatyczno-prawnej niniejszego opracowania, prawo nie wymaga, by skazany złożył wniosek o zamianę kary grzywny na pracę czy wykazał w tym kierunku szczególną inicjatywę. Wystarcza, że nie sprzeciwia się pracy, a inne przesłanki takiej zamiany zostają także spełnione. Po stronie sądu leży obowiązek rozważenia w pierwszej kolejności możliwości zamiany grzywny na pracę. W innym wypadku zarządzenie pozbawienia wolności jest co najmniej przedwczesne⁵⁰.

To, że skazany musi zgodzić się na orzeczenie pracy, nie oznacza, że musi o nią wnosić. Ograniczenia w zakresie zamiany grzywny na pracę, odnoszące się do koniecznej zgody skazanego na tę zmianę i jednocześnie niepodważalności braku takiej zgody (rozumianej jako wyrażony sprzeciw), mają na celu ochronę skazanego przed pracą przymusową. Ich celem nie jest jedynie umożliwienie sądowi oceny inicjatywy skazanego, choć oświadczenie o braku zgody na pracę bezsprzecznie pozwala miarodajnie ocenić stosunek skazanego do kary. Takie rozumienie tychże kwestii nakazuje, według mnie, systemowa wykładnia art. 45 i 46 k.k.w., ukazująca szerszy kontekst prawny ich obowiązywania, jakim są normy prawno-człowiecze oraz zasada, że kara pozbawienia wolności we współczesnych demokratycznych państwach

⁵⁰ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 maja 2016 r., II AKzw 351/16, LEX nr 2155407.

prawa ma charakter *ultima ratio*. Nie wpływa to na fakt, że decyzja sądu w przedmiocie zamiany grzywny na pracę jest fakultatywna, gdyż to sąd ocenia możliwość takiej zamiany. Fakultatywność nie powinna jednak być rozumiana jako całkowita dowolność, a raczej jako swoboda mieszcząca się w granicach określonych prawem.

W 37% postanowień sąd wskazał jako podstawę prawną art. 46 § 1 k.k.w. bez doprecyzowania, który punkt przepisu ma zastosowanie, co z kolei przy wyjątkowo lakonicznych uzasadnieniach, z których tylko część nawiązuje do przesłanek z art. 46 § 1 pkt 1 lub 2 k.k.w., powoduje, że w istocie nie wiadomo, dlaczego kara grzywny w danej sprawie nie została zamieniona na pracę społecznie użyteczną. Zdaje się, że tak formułowane uzasadnienia ograniczają możliwość skutecznego odwołania się od postanowienia, utrudniając odpowiednie uzasadnienie zażalenia. To zaś podważa prawo skazanych do sądu (art. 45 Konstytucji RP⁵¹). Zażalenie złożono jedynie w 11 sprawach (1 zażalenie złożył prokurator), ale trudno ocenić, dlaczego skazani nie odwołują się od postanowień.

Średnia długość orzekanych zastępczych kar pozbawienia wolności w badanej próbie wyniosła blisko 64 dni, a więc ponad 2 miesiące. Jest to okres krótszy niż średnia długość zastępczych kar pozbawienia wolności zarządzanych wobec skazanych ogółem, która zgodnie z przywoływaną wcześniej statystyką Ministerstwa Sprawiedliwości dla 2023 r. wyniosła ponad 5 miesięcy.

Postanowienie o nieorzekaniu *a contrario* zastępczej kary pozbawienia wolności miało miejsce w kilku przypadkach. Sądy uzasadniały to możliwością rozłożenia grzywny na raty, a więc realną perspektywą, że grzywna zostanie zapłacona.

Ustalono, że 47 skazanych (ponad 1/5 skazanych na zastępczą karę pozbawienia wolności, co do których postępowanie wykonawcze się zakończyło) wykonało zastępczą karę pozbawienia wolności w całości lub w części. Pozostali nie trafili do zakładu karnego. Tylko 3 skazanych wniosło o odbywanie kary w systemie dozoru elektronicznego i każdy otrzymał na to zgodę. Nikt nie wnioskował o udzielenie warunkowego przedterminowego zwolnienia, a przynajmniej brak jest w aktach takiej informacji. W żadnym przypadku nie doszło do wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności.

4.6. Czynniki dotyczące sytuacji skazanych a wykonanie kary pierwotnej

Uzyskane dane pozwoliły na analizę relacji między wystąpieniem danego czynnika dotyczącego życia skazanego, a sposobem zakończenia postępowania. Sprawdziłam, czy osoby, których sytuację można określić jako mniej korzystną z perspektywy możliwości wykonania

⁵¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

kary grzywny, rzadziej niż osoby mające bardziej sprzyjające uwarunkowania zwalniają się z wykonania kary zastępczej poprzez wykonanie kary pierwotnej. Analizowałam kwestię dochodu, zatrudnienia, współprowadzenia gospodarstwa domowego z inną osobą oraz utrzymywania innej osoby.

Wśród osób zarabiających do 2 tys. zł netto, co do których postępowanie zakończyło się, 72% zwolniło się z kary zastępczej przez zapłatę grzywny. Wśród osób zarabiających od 2 do 4 tys. zł netto było to 79%, a wśród skazanych o dochodach powyżej 4 tys. zł – 77%. To może oznaczać, że sądy odpowiednio dostosowują wysokość stawki dziennej grzywny do sytuacji skazanego, co przekłada się na możliwość ostatecznej zapłaty grzywny.

Z akt wynika, że 74% skazanych zatrudnionych, co do których postępowanie zakończyło się, zwolniło się z wykonania kary zastępczej przez zapłatę grzywny. Wśród osób nieposiadających stałego zatrudnienia, co do których postępowanie zakończyło się, 65% zwolniło się z kary zastępczej przez zapłatę grzywny. Orzeczoną karę zastępczą wykonało ponad 10% skazanych z grupy zatrudnionych i ponad 20% skazanych niezatrudnionych. Jednocześnie zarówno w grupie pracujących, jak i niepracujących wobec nieco ponad 30% skazanych grzywnę zamieniono na pracę społecznie użyteczną, a wobec mniej niż 70% zarządzono zastępczą karę pozbawienia wolności. Zdaje się, że brak zatrudnienia nie wpływa na decyzję o rodzaju kary zastępczej. Wpływa natomiast na sposób zakończenia postępowania i możliwość uniknięcia odbywania kary zastępczej.

Wśród skazanych, którzy dzielą gospodarstwo domowe z inną osobą pracującą i co do których postępowanie zakończyło się (40), 80% zwolniło się z kary zastępczej przez uiszczenie grzywny, w porównaniu do 74% skazanych, którzy nie mieszkali z inną osobą pracującą (132).

Z kolei 77% osób, co do których postępowanie zakończyło się jakąś formą wykonania kary, mających na utrzymaniu przynajmniej jedną osobę (128), zwolniło się z kary zastępczej zapłatą grzywny. Wśród tych, co do których wiadomo, że nie mieli nikogo na utrzymaniu, a postępowanie zakończyło się (100), 72% skazanych zwolniło się z kary zastępczej przez zapłatę grzywny. Wśród skazanych mających zobowiązania alimentacyjne, a co do których postępowanie zakończyło się (43), połowa wykonała karę pierwotną, a wśród tych, którzy nie mieli zobowiązań alimentacyjnych (294), karę pierwotną wykonało 56%. Być może posiadanie innej osoby na utrzymaniu, a więc odpowiadanie za tę osobę finansowo, mobilizuje skazanych do unikania kar zastępczych, które utrudniają lub uniemożliwiają pracę i tym samym zarabianie.

5. Podsumowanie

Odnosnie do sytuacji osób skazanych i wiedzy sądów na ich temat trudno wyciągnąć jakiegokolwiek wnioski, jako że sądy raczej nie podejmują wysiłku w celu uzyskania dokładnej wiedzy o skazanym. Wiedza ta najczęściej ogranicza się do tego, co skazany sam o sobie ujawni w toku przesłuchania. Szczególnie dotyczy to informacji o zatrudnieniu, dochodach, problemach oraz osobach bliskich. Z akt wynika, że skazani to osoby nisko wykształcone, o niskich dochodach, niemal w połowie uprzednio karane, w dużej mierze niepracujące lub pracujące jedynie dorywczo, choć znaczna większość ma jakieś źródło dochodu. Ich zdolność zapłaty grzywny wydaje się z góry wątpliwa. Jednocześnie osoby o wyższych zarobkach częściej unikają kar zastępczych poprzez uiszczenie grzywny, ale te, które nie mają nikogo na utrzymaniu, rzadziej płacą grzywnę, niż te, które utrzymują inną osobę.

Mimo to większość grzywien ostatecznie zostaje uiszczona. Możliwe jest, że skazani dysponują środkami, które nie zostały ujawnione w toku egzekucji, albo zdobyli te środki później. Jednak bardziej prawdopodobne jest, co wynika także z literatury, że skazanym pomagają ich bliscy. To z kolei powoduje, że kara grzywny traci charakter dolegliwości osobistej⁵². W ogóle stwierdzenie, że kary kryminalne są osobistą dolegliwością, często odbiega od rzeczywistości, jednak w kontekście kary grzywny nie sposób zapewnić, by kara nie dotykała osób z otoczenia skazanych, gdyż trudno jest kontrolować pochodzenie pieniędzy, z których płacona jest grzywna.

Wskazać należy, że praktyka stosowania kar zastępczych nie realizuje zasady traktowania pozbawienia wolności jako kary *ultima ratio*. Nie tylko sądy niechętnie inicjują zamianę grzywny na pracę społecznie użyteczną, ale także skazani nie wykazują inicjatywy w kierunku wykonania grzywny w tej formie. Być może, mając na względzie, że zdecydowana większość zastępczych kar pozbawienia wolności nie jest wykonywana, bo skazani jeszcze przed osadzeniem płacą grzywnę, można przypuszczać, że skazani od początku nie mają zamiaru wykonywać grzywny w jakiejkolwiek zastępczej formie. Dlatego też nie podejmu-

⁵² W. Dadak, *Grzywna...*, s. 486.

ją wysiłku, by grzywna została zamieniona na pracę w celu uniknięcia pozbawienia wolności. Wyraźnie daje się dostrzec, że powszechna jest praktyka unikania kontaktów z sądem tak długo, jak jest to możliwe, a następnie uiszczania grzywny, gdy realna staje się konieczność wykonania grzywny w zastępczej formie, np. w momencie posiedzenia w przedmiocie zarządzenia zastępczej kary pozbawienia wolności czy w momencie doprowadzenia do zakładu karnego. Niemniej należy podkreślić, w ślad za stanowiskiem W. Dadaka, że zdecydowanie zbyt rzadko sądy korzystają z możliwości zamiany grzywny na pracę społeczną. Możliwość takiej zmiany jest jak najbardziej potrzebna, gdyż pozwala na kompensację błędnego orzeczenia grzywny niemożliwej do uiszczenia. Jednakże pogląd, że praca społecznie użyteczna daje możliwość uniknięcia więzienia osobom, których nie stać na zapłatę grzywny⁵³, można podważyć stwierdzeniem, że skazani, których nie stać na zapłatę grzywny, to nie tylko osoby bezrobotne, ale też te, które są jedynymi żywicielami rodziny, pracującymi na pełen etat, którzy nie są ani w stanie zapłacić grzywny, ani podjąć się pracy społecznie użytecznej bez istotnego pogorszenia się sytuacji członków utrzymywanej rodziny.

Nasuwa się również istotny wniosek, że o ile negatywnie należy ocenić efektywność kar zastępczych w tym sensie, że nie są one w większości wykonywane, o tyle można uznać, że zwiększają one efektywność wykonania kary pierwotnej. Z tej perspektywy „najwyższy walor egzekucyjny spośród wszystkich form wykonania grzywny ma zastępcza kara pozbawienia wolności”⁵⁴. Z kolei praca społecznie użyteczna jako forma wykonania grzywny spełnia marginalną rolę⁵⁵. Warto jednak zastanowić się, czy taki sposób egzekwowania grzywny jest opłacalny. Każde postępowanie w przedmiocie kary zastępczej, poprzedzone w dodatku egzekucją komorniczą, to nie tylko obciążenie dla finansów publicznych, ale także ogrom pracy osób zaangażowanych w procedury. Ich działania (sporządzanie pism do skazanego, posiedzenia, praca kuratorów, komorników, sędziów), patrząc jednostkowo, często są bezowocne. Być może podobny efekt byłby możliwy do osiągnięcia, gdyby skazanych informowano o konsekwencjach nieuiszczenia grzywny już na etapie skazania na grzywnę, co ograniczyłoby koszty związane z egzekucją kary grzywny. Podobnie słuszne wydaje się rozwiązanie zaproponowane przez P. Ostaszewskiego w odniesieniu do prognozowania zapłaty lub egzekucji świadczeń pieniężnych na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. Zdolność zapłaty świadczenia lub jego egzekucji, a w kontekście niniejszego opracowania – grzywny, mogłaby być weryfikowana za pomocą kwestionariusza przesiewowego, co ułatwiłoby podejmowanie określonych decyzji na etapie postępowania wykonawczego⁵⁶.

⁵³ W. Dadak, *Grzywna...*, s. 470.

⁵⁴ W. Dadak, *Grzywna...*, s. 490.

⁵⁵ W. Dadak, *Grzywna...*, s. 496.

⁵⁶ P. Ostaszewski, *Ściągalność świadczeń pieniężnych i nawiązek orzekanych na rzecz Funduszu Sprawiedliwości*, „Prawo w Działaniu” 2023, t. 55, s. 179.

Bibliografia

- Bojarski T., *Z problematyki kary zastępczej*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi*, Łódź 2004.
- Dadak W., *Grzywna samoistna w stawkach dziennych*, Warszawa 2011.
- Dadak W., *Zanim zostanie orzeczona kara zastępcza. Uwagi na tle orzekania i wykonywania kar wolnościowych*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełaczna, P. Wiktorska, Warszawa 2013.
- Dąbkiewicz K., Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020.
- Dąbkiewicz K., Art. 49, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020.
- Giętkowski R., *Zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 5.
- Hołda Z., Postulski K., Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Sopot 2008.
- Król-Bogumilska M., *Główne kierunki nowelizacji kodeksu karnego w drodze ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. oraz ustaw z dnia 11 marca 2016 r.*, „Studia Iuridica” 2016, nr 65.
- Królikowski M., *Reforma systemu kar po nowelizacji kodeksu karnego z dnia 20 marca 2015 r.*, „Studia Iuridica” 2016, nr 65.
- Małolepszy M., *Ograniczenie stosowania zastępczej kary pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 2006, t. 61, nr 11.
- Mielnik D., Kierzyńska R., *Orzekanie kary zastępczej za grzywnę w Polsce po roku 2015*, „Probacja” 2021, t. 3.
- Momot S., Jankowski M., *Egzekwowanie grzywien i niektórych należności sądowych zasądzonych w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015.
- Nawój-Śleszyński A., *Skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności i ukarani w populacji więziennej (z problematyki redukcji populacji więziennej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 78.
- Ostaszewski P., *Ściągalność świadczeń pieniężnych i nawiązek orzekanych na rzecz Funduszu Sprawiedliwości*, „Prawo w Działaniu” 2023, t. 55.

- Postulski K., Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Postulski K., Hołda Z., Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Sopot 2008.
- Sych W., Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024.
- Sych W., Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024.
- Sych W., Art. 48a, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, LEX/el. 2024.
- Szymanowski T., *Kodeks karny wykonawczy po nowelizacjach z 2003 r.*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3.
- Szymanowski T., *Nowelizacja kodeksu karnego w 2015 r.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 87.
- Wiliński P., Art. 46, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. A. Gerecka-Żołyńska, Warszawa 2023.
- Wiliński P., Gerecka-Żołyńska A., Art. 45, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Wojciechowska J., *Praca społecznie użyteczna w niemieckim systemie środków karnych*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 6.
- Wysocka M., *Odroczenie i rozłożenie na raty kary grzywny*, [w:] *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. 18, red. L. Bogunia, Wrocław 2005.
- Wzorek D., *Polityka karna w Polsce w latach 2008–2020. Ucieczka od racjonalności?*, „Państwo i Prawo” 2024, nr 4.